

HANEFİ'NİN OKSİDANTALİZMİ, TEMAŞAYA DEĞMEZ BİR TULÛAT MIDIR?

Fethi Ahmet POLAT*

ÖZET

Kimilerine göre oksidentalizm, Batı'yı ciddi bir eleştiriye tabi tutmuş olan Edward Said'in *Oryantalizm* adlı eserine Arap dünyasından bir düşünürün verdiği müspet bir cevaptan ibarettir. Hanefî, konuyla ilgili ana çalışması *Mukaddime fi İlmî'l-İstiğrâb (Oksidentalizme Giriş)*'de 'Arap-İslâm mirası/ben' ile 'Batı/öteki' arasındaki ilişkileri enine boyuna incelemiştir. Hanefî'nin temel amacı, oryantalizmin kurduğu ilişkileri bu sefer tersinden bir okumaya tabi tutarak bağımsız bir Arap-İslâm kültürü oluşturmaya çalışmaktır. Batı'yı bilginin bir kaynağı olarak görüp onu bir tartışma konusu haline getirmedığımız müddetçe Batı'nın hoca, Doğu'nunsa talebe olmaya devam edeceğini söyleyen Hanefî, aslında Batı için tarihin bittiği şu dönemde Doğu'nun tarihinin yeni yeni yazılmaya başlandığını ifade eder. Bu sebeple Doğu, batı'yı bir inceleme nesnesi olarak mikroskop altına yerleştirmeyi öğrenmek zorundadır.

Anahtar kelimeler: Oryantalizm, oksidentalizm, ben, öteki, Hanefî, Mukaddime fi İlmî'l-İstiğrâb, garbiyat, garpçılık

IS THE OCCIDENTALISM OF HANAFI AN IMPROVISATION NOT DESERVING CONTEMPLATION?

In according to some scholars Occidentalism is a positive Arab response to Edward Said's critique of Western Orientalism. Hanafî's mainly work on the issue (*Muqaddima fi ilm al-Istighrab* [Introduction to the 'science of Occidentalism']) discusses relations between 'Arabic Islamic culture/self' and 'West/other' with all details. Hanafî's project is to objectivate the Occident in the same way that Westerners used to do it with the Orient with the purpose of recreating an independent Arabic-Islamic intellectual tradition. He says: The West has been the teacher and we the pupils as long as we consider the West just as a source of knowledge and not as an object of inquiry. Whereas for Arabs, Africans, Latin-Americans, Asians, History has not ended. It has perhaps not even started. So, we must learn to place orientalist under the microscope and make them as an object of study.

Key words: Orientalism, occidentalism, self, other, Hanafî, Muqaddima fi ilm al-Istighrab, istighrab

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. ahmetfethi@yahoo.com

“فلا أقسم برب المشارق والمغارب إنا لقادرون على أن نبدل خيرا منهم وما نحن بمسبوقين /
Doğuların ve batıların Rabbine and olsun ki, hakikati inkâra
şartlanmış olanları kendilerinden daha hayırlı bir toplumla de-
ğiştirmeye muktediriz. Bizi [istediğimizi yapmaktan] alıkoyaca-
cak hiçbir güç de yoktur! (el-Meâric 70/40-41).”

“Gottes ist der Orient! / Doğu da Allah’ındır!
Gottes ist der Okzident! / Batı da Allah’ındır!”¹

OKSİDANTALİZME GİRİŞ

İslâm’ın temel kaynağı Kuran, inen ilk ayetlerinde rastladığımız okuma yönündeki teşviklerini, muhtelif ayetlerin desteği ile 23 yıllık nüzul süreci boyunca tekrarlamıştır.² Gerek hadisler, gerekse İslâm ulemasının ilmi önceleyen ve ilme teşvik eden uygulama, takrir ya da ifadeleri, Müslüman dünyayı tarihinin hemen her döneminde bilimin peşinde sürüklemiştir. İslâm dünyası bu anlamda ilk tecrübelerini, Yunan’ın metinlerini tercüme eden Süryanîlerden almıştır.³ Ancak iki asra yakın süren bu tercüme, birkaç Süryanî’nin çabası ile açıklanamayacak kadar geniş çaplı ve karmaşık bir harekettir.⁴ Zaman içerisinde kurulan düzenli okullar -Nizamiye medreseleri gibi- her ne kadar eğitimi daha yaygın hale getirmişse de düzenli eğitimin kaçınılmaz bir sonucu olarak nekre kafaların yetişmesini sekteye uğratmıştır. Daha sonraları ilimler, şer’î olan ve olmayan şeklinde ikili bir taksime tabi tutularak medeniyet yarışında önemli bir destekleyici unsur olan ‘gayr-ı şer’î ilimler’, Müslümanların dezavantajları listesine kaydedilmiştir. İlimlerin ikili bir karaktere indirgenmesi, bizzat ilimlerin karakterlerindeki -şayet varsa- dışlayıcılıklardan değil, haricî sebeplerin baskısıyla oluşmuştur. Bu da bü-tüncüllükten uzak ve dolayısıyla hakikati elde etmede çok başarılı olmayan bir bilim anlayışını doğurmuştur; çünkü bu tartışmaların doğduğu Batı’da, hemen hemen birbiriyle aynı dönemlerde, doğa bilimlerinde şöhret bulan ilim adamlarının; felsefe, sanat vb. dallarda da söz sahibi olduklarını görüyoruz.⁵

Batıda kimi filozofların da seslendirdiği gibi bunalım çağının bir ürünü olan bu ‘ilimler ayırımı’, benzer bunalımlar içinde büyüyen Gazzâlî tarafından Doğu’da, bu sefer “şer’î ilimler, şer’î olmayan ilimler” şeklinde tasnif edilmiş ve İs-

¹ Von Goethe, Johann Wolfgang, Doğu – Batı Divanı (tr. Bayram Yılmaz), Okumuş Adam, İstanbul, 2005, s. 25.

² Yunus 10/94, en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7; ez-Zümer 39/9; İkra’ 96/1-2.

³ el-Hüfî, Ahmed Muhammed, ez-Zemahşerî, el-Hey’etu’l-Musriyye el-Âmme li’l-Kitâb, Kahire, ts., s. 112-115.

⁴ Gutas, Dimitri, Yunanca Düşünce, Arapça Kültür: Bağdat’ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumunu (tr. Lütfü Şimşek), Kitap, İstanbul, 2003, s. 16.

⁵ Rothacker, Erich, Tarihselcilik Sorunu, tr. Doğan Özlem, Gündoğan, 2. bs, Ankara, 1995, s. 50.

lâm dünyasında her iki alanın bilim dallarında evvela duraklama, daha sonra gerileme dönemleri başlamıştır.⁶ Batı dünyasının Vico'dan itibaren beşerî bilimlere gereken önemi vermeye başlaması da gidilen yolun yanlışlığının farkına varılması olarak görülmelidir. Benzer bir uyanışın -gerek Batıdaki ayırımın yanlışlığının farkına varılması noktasında, gerekse ilimlerin dinî ya da lâdînî olarak ayrılmasının doğru olmayacağı konusunda- İslâm dünyasında yaşanması arzu edilen bir gelişme olsa da -ki İslâm din ile ilim arasında zaten bir çelişki/çatışma görmemektedir-⁷ Müslüman coğrafyanın önemli son temsilcisi olan Osmanlı'da da medrese kökenli ulema-yı rusûm ya Batı'daki gelişmelerden ya bîhaberdiler ya da haberdar oldukları bu gelişmeleri yeterince değerlendirememiştiler. İşin ilginç yanı, bu dönemde dış dünyayı tanıdığı bilinen örneğin, Kâtip Çelebi (1608-1656), İbrahim müteferrika (1674-1745) ve İsmail Gelenbevî (1730-1791) gibi alimler, medrese dışı bir eğitimden geçmiş ilim adamlarıydı.⁸ Daha sonraları şahit olunan Batılılaşma hareketlerinde ise 19. yüzyılın başlarına kadar süren çabalar başarısızlığa uğramış, bu dönemden sonra Batılılaşma hareketleri farklı bir veçhe kazanarak sadece askerî alanlarda değil, Batı'daki siyasî zihniyeti hazırlayan ilmî öğretime de el atmıştı.⁹ Watt'ın tabiriyle İslâm dünyası genelde kendi dışından, özelde Yunan ve Helen kültürünün hâkim olduğu Batı'dan gelen muhtelif dalgaların tesirinde kalmış,¹⁰ Napolyon'un Mısır'ı işgali, II. Mahmud'un ıslahat hareketleri gibi İslâm dünyasının şahit olduğu muhtelif 'Batılılaşma' tecrübeleri, Batı'ya bakış açımızı da şekillendirmişti. Filhakika İslâm dünyası Genç Osman, IV. Murat ve Köprülüler devrinde de bugün Batılılaşma olgusu içerisinde değerlendirilecek türden bazı ıslahatlara imza atmış olsa da bu ıslahatlar Batı'nın merkeze alınması suretiyle yapılan bir taklitten çok, iç dinamiklerin bir gereği olarak görülmüştü. Nitekim bu dönemin ünlü bir eseri olan *Koçi Bey Risalesi'*nde söz konusu ıslahatlara değinilirken asla Batı'yı taklit eden bir düşünceye rastlanmaz.¹¹

Bu cümleden olmak üzere Batı'yı bir inceleme nesnesi olarak görmek isteyen kişisel girişimlerin en dikkate şayan olanlarından biri, Kâtip Çelebi'nin 1655 yılında kaleme aldığı '*Şaşkınlık İçin Yunanlıların, Romalıların ve Hıristiyanların Tarihine Dair Kılavuz (İrşâdü'l-Hayârâ ilâ Târîhi'l-Yûnân ve'r-Rûm ve'n-Nasârâ)*' adlı eserdir. Kâtip Çelebi çalışmasının özünü şu satırlarla bize yansıtır: "*Aralarındaki mezhep farklılıklarına rağmen tek millet olan Hıristiyanlar sayı itibarıyla hayli artmış ve dünyanın birçok bölgesine yayılmışlardır. Deniz yoluyla doğu ve batı denizlerini geçe-*

⁶ Bulaç, İslâm Düşüncesinde Din-Felsefe, Vahiy-Akıl İlişkisi, Beyan, İstanbul, 1994, s. 164-168.

⁷ Tâhâ Câbir Ulvânî, el-Cem'u Beyne'l-Kırâeteyn: Kırâatu'l-Vahy ve Kırâatu'l-Kevn, el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, Kahire, 1996, s.18-23; Karadâvî, Beyyînâtü'l-Hallî'l-İslâmî, s. 21-22.

⁸ Kuran, Ercüment, Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler, TDV, Ankara, 1994, s. 3.

⁹ Ülken, Hilmi Ziya, "Türkiye'de Batılılaşma Hareketi", AÜİF Dergisi, yıl: 1960, VIII, 1-4.

¹⁰ Konuyla ilgili harika değerlendirmeler için bk. Watt, Montgomery, İslami Tetkikler: İslam Felsefesi ve Kelamı (tr. Süleyman Ateş), AÜİF yayınları, Ankara, 1968.

¹¹ Hanioglu, M. Şükrü, "Batılılaşma", DİA, İstanbul, 1992, V, 149.

rek çok sayıda ülkeyi ele geçirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğuna tecavüze yeltenmekle birlikte, yeni Dünya'da zaferler elde etmiş ve Hindistan limanlarına nüfuz ederek buraların kontrolünü ele geçirmişlerdir. Böylece Osmanlı topraklarına yaklaşmışlardır. Bu büyüyen tehlike karşısında İslâmî tarih eserlerinin bu halk hakkında sunduğu tüm bilgi, apaçık yalanlardan ve tuhaf masallardan ibarettir. Bu yüzden, İslâm halkının artık bu cehennemlik halkın yapıp ettikleri hakkında bütünüyle cahil, bu düşman komşular hakkında bilgisiz ve habersiz kalmaması, bu lanetlenmiş halkın bazı ülkeleri Müslümanların elinden alarak Küfür Evi'ne dönüştürmelerine yol açan cehalet uykusundan uyanmaları için daha doğru bilgi temin etmek gerekmektedir."¹²

Bu satırların kaleme aldığı dönemlerde Osmanlı, eğitim için Fransa'ya talebeler göndermeye başlamıştı. Bu talebelerden bazıları oldukça başarılıydı ve bunların gittikleri yerlerde ikamet etmeyi tercih edenleri yıldızlı diplomaların sahibiydi. Bir kısmının diplomasında ise yalnızca *Bon par l'orient / Doğu için uygun* yazmaktaydı. Doğu'nun yüz yüze kaldığı bu ayrımcılık günümüzde eski hızından bir şey kaybetmemiştir. Bununla birlikte Batı'ya yüzünü dönmüş olan Doğu, o günden bugüne söz konusu yolculuğundan vazgeçmiş değildir.

Konuya şöyle bir soruyla girilebilir: Bugün Doğu dünyası Batı'yı adamakıllı inceleyecek, onları tanıyacak, tanıyacak ve eleştirecek bir alt yapıya sahip midir? Doğrusu "ülkemizdeki üniversitelerde ve dışarda birçok 'Şarkiyat Araştırmaları' kürsüleri, enstitüleri ile bu alanda yetişmiş uzmanlar, araştırmacılar ve oryantalist birikim, yani şarkiyat araştırmalarının sonucu oluşan inceleme ve eserler vardır. Oryantalizm alanında son derece zengin bir edebiyat olduğu halde [en geniş anlamıyla Batı'yı inceleme çalışmaları diyebileceğimiz] oksidentalizmin adı dahi bilinmemektedir. Mesela oryantalist ile iştigal eden Batılılara yaygın olarak müsteşrik (şarkiyatçı, oryantalist) denildiği halde, oksidentalizm ile meşgul olanlar için müstağrip (garbiyatçı, oksidentalist) türü isimlendirmelere rastlamıyoruz; çünkü böyle bir müsemma yani isimlendirilecek şahıs ve çalışma pek yok. Bunun yerine kendi ülke ve halk gerçeklerimizi, eğitim sisteminin de zorlamasıyla genellikle Batılı süzgeçten geçtikten sonraki haliyle kabullendiğimiz gibi Batı'nın gerçeklerini de Batıların sunduğu haliyle benimsiyoruz."¹³ Böylesi bir ortamda Batı ile ilişkiler kurmanın önünü açacak, bu ilişkilerin nasıllığı üzerinde projeler üretecek düşünürlerin var olması son derece önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Kâtip Çelebi'den dört asır sonra, İslâm dünyasının bir başka yerinden, Mısırlı düşünür Hasan Hanefi¹⁴ tarafından kilometre taşları döşenen oksidentalizm söylemi oldukça dikkat çekicidir.

¹² Lewis, Bernard, Müslümanların Avrupa'yı Keşfi (tr. İhsan Durdu), Ayışığı, İstanbul, 2000, s. 159-160.

¹³ Yalçınkaya, Alaaddin, "Oksidentalizm veya Garbiyatçılık", Vatan, 10 Ağustos 2006.

¹⁴ 13 Şubat 1935 tarihinde Kahire'de doğan Hanefi, Kahire Üniversitesi Âdâb (Fen-Edebiyat) Fakültesi, Felsefe Bölümü mezunudur. Doktorasını İslâm Hukuku ile Mukayeseli Dinler alanında Sorbonne'da tamamlamıştır. 1956'dan 1966 yılına kadar Fransa'da kalan Hanefi 1967'de mezun olduğu fakülteye

Bilindiği gibi Hanefî, ömrünü adadığı bir tecdit projesini her fırsatta dikkatlere sunmaktadır. Sık sık bu projenin büyüklüğüne; ancak ömrünün kısalığına dikkat çekerek gelecek kuşakların bu projeyi kotarabileceğini söyleyen Hanefî'nin¹⁵ bütün çalışmaları, hayatını adadığı '*miras ve yenilenme/et-türâs ve't-tecdîd*' projesinin sacayakları şeklinde gelişir. Oksidentalizm üzerine söyledikleri de bu meyanda düşünülmelidir. Hanefî'nin oksidentalizm üzerine söyledikleri, Said'in *Oryantalizm*'ine verilmiş bir ses sayılsa da onun çağrısına Arap-İslâm âlemi tarafından verilen cevabın müspet olmadığı söylenebilir.¹⁶ Ne var ki Hanefî'nin bu cevabın, Said'in amaçları arasında yer aldığı da düşünülmemelidir; çünkü Said'e göre *Oryantalizm*, Doğu'yu oryantalizmin tehlikelere karşı uyarmak ve Doğu'nun uyanışına bir katkıda bulunmak için yazılmış olup oryantalizme cevap olarak oksidentalizmin önerilmesini hedeflemez.¹⁷

Hanefî'nin *türâs ve tecdîd projesi* temelde üçayak üzerine oturur; bunlardan ilki kadim miras karşısındaki pozisyonumuz, ikincisi Batı mirasına bakışımız ve üçüncüsü bugüne/olguya yaklaşımımızdır. Her üç grubun kurmuş olduğu ilişkiler ağı 'ben' ve 'öteki' ikileminde gelişir. Onun 'ben' ile kastı; kadim miras, Arabî miras ve etkileşimde bulunulan tarih üçgenindeki öznedir. Oksidentalizm hakkındaki fikirleri, bu büyük projesinin ikinci ayağıyla ilgilidir ve bu noktada Batı'yı üç temelde inceler; Avrupa bilincinin kaynakları, Avrupa bilincinin başlangıcı ve Avrupa bilincinin sonu...¹⁸

Her ne kadar oksidentalist okumaların birçoğu temel olarak Batı'ya bir karşı duruşu ifade etse de;¹⁹ Hanefî'nin Batı kültürüne bakışı toptan bir reddediş olarak görülmemelidir. Aynı şekilde geleneği de toptan reddetmez. Bunun anlamı geleneği ya da Batı mirasını toptan kabul de değildir. Öte yandan bu iki mirasın birbirine eklenmesini uygun görmemekle birlikte birbirlerine verecekleri pek çok şey olduğunu kabul eder ve her iki mirası da bu gözle okur. Bu açıdan bakıldığında Hanefî'nin olmasını arzu ettiği oksidentalizm, Doğu'nun kendi mirasını yeni bir gözle sil baştan ele almasını öngördüğü gibi Batı'yı hazmetmeyi de gerekli kılar. Hanefî'nin Batı karşısındaki tavrının hülasası olan oksidentalizm projesi,

→

hoca olmuş, aynı fakültede 1973-1980 arasında doçent, 1981-1995 arasında profesör olarak görev yapmıştır. O tarihten bu yana, fakültedeki görevine emekli hoca olarak devam eden araştırmacı, Japonya'dan Amerika'daki çeşitli üniversite ve araştırma merkezlerine kadar birçok yerde çalışmıştır. Ana dili Arapçanın yanı sıra İngilizce, Fransızca ve Almanca bilmektedir. Marksist düşünce geleneğine bağlı olan Hanefî, aynı zamanda lâik oluşuyla iftihar etmektedir. Bk. Hanefî, "Fıkhu'l-Mesâlih ve Tesvîru't-Türâs ve Muhâtabâtü'l-Âmme ve'l-Hâssa ve Ca'lû'l-Ġarbi Mevdûan lâ Mese-len", en-Nûr, sayı: 100, Londra, 1999, s.48; Vasat, sayı: 276.

¹⁵ Hanefî, Hasan, Mukaddime fi İlmi'l-İstighrâb, el-Müessesetü'l-Câmiiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut, 1992, s. 559.

¹⁶ Wahyudi, "Arap Responses to Hasan Hanafi's Muqaddima fi 'Ilm al-Istighrâb", the Muslim World, 93(2), 2003, s. 233.

¹⁷ Said, Edward, *Oryantalizm* (tr. Selahattin Ayaz), Pınar, İstanbul, 1999, s. 411.

¹⁸ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 10-11.

¹⁹ Ed. Carrier, James G., *Occidentalism: Images of the West*, Oxford University Press, Oxford, 1995, s. IX.

daha önce farklı kitaplarda ele aldığı hayatının projesi çerçevesinde 'Oksidentalizme Giriş (*Mukaddime fi İlmi'l-İstiğrâb*)' adlı 630 sayfalık hacimli eserinde müşahhas bir öneri haline gelir. Makalemizde yer yer tanıtımı, yer yer de eleştirisi yapılan eser de budur.

OKSİDANTALİZM NEDİR?

1942 tarihinde Japonya'da yapılan Kyoto toplantısı, Ian Buruma ve Avishali Margoluith tarafından oksidentalizmin başlangıcı olarak görülmektedir.²⁰ Doğrusu bu tespit çok da yanlış sayılmaz. Özellikle çöken Batı toplumu karşısında yükselen yeni yıldız olarak görülen Asya, Asyacılık düşüncesi için de ilham kaynağı olmuştur;²¹ ancak bizim daha çok üzerinde durduğumuz anlamıyla oksidentalizm, genelde Asya gibi dev bir coğrafya içinde doğan hareketleri ifade etse de özel olarak İslâm dünyasını ilgilendiren faaliyetlerle ilgili bir alana taalluk etmektedir.

Garbiyatçılık olarak çevirebileceğimiz *istiğrâb* kavramı, tam olarak oturmuş bir anlama sahip değilse de, Hanefî'nin kitabında verdiği karşılık, İngilizce *westernization* kavramı karşısında kullandığı, Fransızca *occidentalisme* kelimesidir. Dolayısıyla bu kullanım bize, Garplılaşma (*westernization*) projesine karşı bir Garpçılık/Garp bilimi (*occidentalism/istiğrâb*) projesi sunmaktadır.²² Nitekim bizde de bazı sözlükler Batılılaşmayı İngilizce *westernization* ve Fransızca *occidentalisation* kelimeleriyle açıklamaktadır.²³ Bu açıdan bakıldığında *oksidantal*, Batı'ya ait/özgü anlamına gelirken; *oksidantalizm* bir anlamda *Batıcılık/Batıbilimi*'dir. Ancak burada sözü edilen Batı bir coğrafya olmaktan çok, köklerini Helenistik kültürden alan Batı düşüncesini ifade eder. Kendini Doğu'ya ait gören bir öznenin, 'ben ve öteki' ikileminde Batı'ya ait olduğunu düşündüğü öznenin kültürünü, siyasetini, dinini; hülâsa bütün birikimlerini değerlendirmeye alması oksidentalizmdir. Bununla birlikte *oksidantalizm*, *oryantalizmden* farklı bir tanımlamaya da ihtiyaç duyar; çünkü *oryantalizm*, Batı'nın Doğu'yu tanıma ve tanımlama çabalarıyla bu tanımların bir anlamda Doğu tarafından sineye çekilmesini ifade eden muazzam bir faaliyetin bir kelimeye sıkıştırılmış ifadesi olsa da, *oksidantalizm* için benzer bir durumun söz konusu olmadığı aşikârdır. En azından oryantalizm, 700 yıllık bir akademik geçmişe sahipken, oksidentalizmin böyle bir gücü yoktur.²⁴ Mamafih *oryantalizm* kavramının muhatapta uyandırdığı tanımlı güç hissiyatın *oksidantalizm* telaffuz edildiğinde uyandırmıyor oluşu da câlib-i dikkattir.

²⁰ Ian Buruma-Avishai Margalit, *Occidentalism: the West in the Eyes of its Enemies*, the Penguin Press, New York, 2004, s. 1.

²¹ Aydın, Cemil, "Modern Japon Tarihinde Batı Karşıtlığı", *Divan İlmi Araştırmalar*, yıl:7, sayı:13, s. 115-117.

²² Hanefî, *Mukaddime fi İlmi'l-İstiğrâb*, s. 18-19.

²³ Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü, Paradigma*, İstanbul, 1999, s. 104.

²⁴ Arlı, Alim, *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, Küre, İstanbul, 2004, s. 60.

Hanefî'ye göre oksidantalizm bir açıdan oryantalizmin zıddıdır. Bir zamanlar Şark'tan Garp'a intikal eden medeniyetin, yeniden Şark'a dönüşüdür.²⁵ Kadim zamanda Yunan, modern zamanlarda ise Avrupa'yla olan ilişkilerimizin genel adıdır. Her iki dönemde de tehdit Batı'dan gelmiştir. Batı'ya kıyasla Doğu'dan gelen tehlikelerse oldukça zayıftır. Hatta kadim dönemde Fars ve Hint kaynaklı tehditler, modern dönemde Rusya ve Çin'den gelen meydan okumalara kıyasla daha güçlüydü; ancak bu tehlikelerin hiç birisi Batı'dan gelen tehlike kadar büyük değildi. Dolayısıyla oksidantalizm derken Hanefî, modern bir çalışmayı, ancak kadim bir muhtevayı kastetmektedir. Batı ile karşılaştığımız ilk andan itibaren yaşadıklarımız, bu ilmin konusu olacaktır.²⁶ Mamafih, oksidantalizm kökü olmayan yeni bir bilim midir, sorusunun cevabı Hanefî'ye göre 'hayır'dır; çünkü oksidantalizmin kökenleri, Yunan kültürü ile olan ilişkilerimize kadar gider ki, Batı dediğimiz şey de coğrafi, tarihî ve kültürel açıdan Yunan'ın devamı niteliğindedir. Öte yandan kadim İslâm mirasının kadim Mısır, Kenan, Asur-Babil, Fars, Hint ve Çin gibi oldukça derin başka köklerin mirasçısı olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu uzak boyut, yeni kültürel 'ben'in kökleridir. Öyle ki, Yahudi ve Hıristiyan kültürü dahi bunun içerisinde yer almaktadır.²⁷

Bu noktada Hanefî şu önemli hususa dikkat çeker. Müslümanların Batı ile ilişkileri diğer medeniyetlerle ilişkileri göz önüne alındığında yeni sayılır; ancak ümmetin kendi kökleriyle ilişkileri çok eskiye dayanır. Dolayısıyla eskiyi/geleneği bırakıp yeni duruma adapte olmak kolay değildir. Buna bağlı olarak İslâm dünyasında geleneğin güdülediği, Batıya karşı mutlak ret ya da yeni durumun makul gösterdiği mutlak kabul tarzında iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. Doğrusu mutlak ret bir açıdan gereklidir ve teorik açıdan da (*de jure*) doğrudur; çünkü bir şeylere başlanacaksa eğer, bunun önce kendi mirasımız üzerinden olması uygundur; ne var ki bu teorik doğru, olgusal değildir; çünkü *de facto* bir durum olarak Batı'nın bir inceleme konusu yapılması zorunluluğu vardır. Velhasıl bugün artık Batı'ya adamakıllı bakmak, onu incelemek mecburiyetindeyiz. Her iki hatalı yaklaşımdan da sıyrılmalı ve infial ya da tepki düzeyinden uzak, derin analizlere dayalı yaklaşımlar geliştirmek durumundayız.²⁸

Günümüzün en önemli gelişmelerinden biri Batı içinden çıkan ve Batı'yı eleştirel bir gözle okuyan düşün ve yazın adamlarının bulunmasıdır. Bu durum da oksidantalizm olarak nitelendirilebilir. Aslında kendi tarihini yazmaya başladığından bu yana Batı dünyasında da oksidantalizme benzer bir söylemin geliştiği görülmektedir; ancak bu bakış açısı Hanefî'ye göre 'ben'in yine 'ben'e bakışı çerçevesinde gerçekleşmektedir. Böyle bir bakış son derece olumlu bir gelişme olsa da

²⁵ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 544-547.

²⁶ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 38.

²⁷ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 44.

²⁸ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 13-14.

Hanefî'ye göre yeterli olmayacağı gibi neticeleri itibarıyla gerek Batı, gerekse Batı dışındaki toplumlar için fayda üretmeyecektir; çünkü Batının 'öteki' tarafından okunmaya ve incelenmeye ihtiyacı vardır.²⁹ Buna göre Hanefî'nin Batı dâhilinde meydana gelen okumaları kendi istediği türden bir oksidentalizm olarak görmediği anlaşılır. Doğrusu biz, Batılı ilim adamları için bunu mümkün görmekle birlikte Batıda yaşayan Müslüman ilim adamlarının yaptığı Batı okumaları için aynı şeyi mümkün görmemekteyiz. Belki de Hanefî'nin söylediğinin aksine, Batı dünyasında yaşayan, bununla birlikte Doğu'yu da iyi tanıyan Müslüman ilim adamları, Batı'yı çok daha iyi tanıyıp anlatabilirler. Hatta burada tersinden bir iddia ile şunu da söylemek mümkündür: 'Öteki' ile 'ben' çatışmasının çıkaracağı muhtemel krizlerin doğuracağı olumsuz bir ortamın araştırmacıyı angajmana sokması sonucunda objektif bir incelemenin gerçekleştirilmesi ihtimali çok da güçlü değildir; ne var ki böyle bir çatışmayı, en azından coğrafik anlamda yaşamayan birisinin, daha objektif bir gözlem yapması güçlü bir ihtimaldir.

Hanefî oksidentalizme başlangıç sadedinde kullanılmak üzere evvela iki medeniyetin genel yapılarını ortaya koyar. Doğu ve Batı medeniyetinin dokusunu tanımak, bu sebeple öncelikli uğraş olacaktır. Ona göre Doğu medeniyeti merkezci (çevreden başlayıp merkeze doğru gelen) bir medeniyet olup ilimleri, çevreden merkeze doğru yoğunlaşan iç içe geçmiş halkalardan oluşur. Bu ilimlerden küçük olanı usûlüddindir ve temelde dâhil ile etkileşimde bulunur. Büyük olanıysa (kastı felsefedir) temelde hariç ile uğraşır. İlki (tasavvuf gibi) âlemden Allah'a doğru yükselirken, ikincisi (mesela fıkıh usûlü) Allah'tan âleme doğru iner. Bunlar temelde merkeze bağlı olarak oluşur ve gelişir. Gelişim bunlarda yapının bir parçasıdır. Gelişirken aynı zamanda yapısal olarak da mükemmelleşirler.³⁰ Garp medeniyeti ise dışlamacı (merkezkaç) bir medeniyettir. Merkezden sürekli dışlamalarda bulunur. Gelişimler merkeze bir tepki olarak ve çoğu zaman merkezin dışında saf bir evrim olarak gelişir. Özellikle de akıldan uzaklaştığı, vakıya ters düştüğü dönemlerde bu dışlamacılık daha fazla gösterir kendini. Bununla birlikte Batı düşüncesi, Doğu düşüncesinden farklı olarak bir 'yapı' içerisinde gelişmiş olmayıp sadece bir 'gelişme'den ibarettir. Bu sebeple tarihsel yöntemin Batı düşüncesine hâkim olduğu görülecektir.³¹

Bu düşünceyi kendisine temel edinen Hanefî'nin Batı'yı bir inceleme nesnesi olarak ele alma projesinin dört hareket noktası olduğu ortaya çıkar:

1. Oryantalizme mukabil oksidentalizmin ne olduğunu ortaya koymak... Avrupa'nın bu dışlamacı yapısından uzak durmak ve nakilcilikten özgünlüğe geçiş yapmak...

²⁹ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 18.

³⁰ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 14.

³¹ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 14-15.

2. Avrupa bilincinin oluşum şartlarını incelemek, oryantalizmin bizler üzerinde tatbik ettiği uygulamaların benzerlerini bu sefer Batı için 'ben' tarafından yapılarak onların uyguladığı yöntemlerin aynısıyla bu sefer onları inceleme konusu yapmak...

3. Oluşum aşamasından yapılaşma aşamasına geçtiği dönem çerçevesinde Avrupa bilincini incelenmek ve bu bilinçte yer alan Avrupa akılcılığını keşfetmek...

4. Avrupa bilincinin geleceğini ortaya çıkarmak... Burada roller değişecek; uşaklar efendi, talebeler muallim olacaktır.³²

Hanefî'nin söyleminde Doğu-Batı kavramları, coğrafi unsurlardan çok daha fazlasını anlatmaktadır. İslâm dünyasının kendi dışındaki kültürlerle ilişkileri genel olarak Doğu-Batı ilişkilerinin temelinde yer alsa da bu ifadeler büyük ölçüde İslâm dünyası ile Yunan ve Helen kültürünce biçimlenen Batı dünyasını ifade eder. Ona göre Doğu-Batı buluşmalarının ilk örneği Büyük İskender'in seferlerinden bu yana maatteessüf genel olarak menfi gelişmelerin yaşandığı bir tarzda tezahür etmiştir. Bu karşılaşmalarda bir tarafın diğeri üzerinde hegemonya tesis etme amacının çokluğu, diyalog ya da karşılıklı alış-verişlerde bulunma örneklerinden çok daha fazladır. Bugünkü karşılaşmada da yaşananlar farklı bir duruma işaret etmemekte, Batı'nın Doğu'yu tahakküm altına alma isteği, önu alınamaz bir hırsın açık göstergeleri olan işgal olaylarıyla kendisini göstermektedir. Bu noktada belki de en büyük işgal kültürel alanda yaşanmakta ise de Hanefî'ye göre Garplılaştırma (*westernization*) sadece bir kültürel tesir yaratmamakta, aynı zamanda medeniyetimizin bağımsızlığını da ortadan kaldırmaktadır. Ortadan kaldırılan bağımsızlığın örnekleri birçok alandan verilebilir. Ekonomiye bakıldığında, bağımsızlığını bütünüyle kaybeden bir ekonomik yapı ile karşı karşıya kaldığımız açıktır. Dilimize baktığımızda, Batıdan alınma kelimelerle iğdiş edildiği hemen anlaşılır. En basitinden Arap dünyasında fusha -ki İslâm düşüncesinin ve dünyasının en önemli iletişim aracıdır- yerini âmmiceye terk etmektedir. Acıdır ki, hiçbir siyaset ya da kanaat önderi bu erozyonu önleyememektedir. Bu sebeple Hanefî, belki de Arapçayı konuşan son neslin kendileri olacağını söyler. "*İ'râb hatalarından kaçınmak için kelimelerin sonlarını sükûn ile okuyoruz ki, bu da imanın en zayıf olanıdır*".³³ Hanefî'de dil, Doğuluyu Doğulu yapan en önemli özelliktir ve oksidental bir söylemin ve oksidental söyleme zemin oluşturacak müesseselerin kurulması noktasında dilin vazgeçilmez bir önemi vardır.

³² Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 16-17.

³³ Hanefî, bir hadise telmihen kullanmış olduğu bu ifadeyle dil konusuna özel bir önem verdiğini göstermektedir. Bugün halk arasında kullanılan Mansur Şevrole, Muhammed Motorz, Tik Avey, Şov İn, Butik, Dey end Nayt, Hamburger, Sneyks, Eftır İyt, Solt end Pepır, Svit end Lav, Kahire Sentır, Kahire Plaza, metre, garson, kafeterya, Hapi Day ve Holiday İn benzeri isimlere ve basında, günlük hayatta kullanılan daha nice ifadelere dikkat çeker Hanefî. Bk. Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-İstiğrâb, s. 19.

Oksidantalist söylemlerin ilginç duraklarından birisi de şehirlerdir. Batıyı hedef tahtasına koyan oksidantalist söylemlerin şehirler üzerindeki vurgusu gerçekten önemlidir. Hanefî de bu vurgulara dikkat çeker. Bu açıdan bakıldığında öncelikle Batı şehirleri her tür kokuşmuşluğun, azgınlığın ve ahlâk yoksunluğunun batağıdır. Öyle ki, Doğulu kimliğini kaybetmiş Doğu şehirleri bile aslında bu batağın içimizdeki kardeşleridir. Şehir sakinlerinin görüntüsü bir başka problemi, kimlik ve aidiyet meselesini öne çıkarır. Hanefî'ye göre bugün şehirlerimizde yaşayanlar, ait oldukları medeniyetin görünümüleri olarak algılanabilecek kıyafetlerden o kadar uzaktır ki, medeniyetimizin özgün yanları tamamen sıyrılıp alınmıştır üzerimizden; ancak bunu söyleyen Hanefî'nin maksadı, sıradan bir giyim-kuşam meselesi olarak algılanmamalıdır. Nihayet kendisi de Batı kıyafetleri giymektedir. Onun maksadı, kendi özgün kıyafetlerini üretemeyen bir medeniyete dönüştüğümüze dikkat çekmektir. Nitekim Haliç ülkelerinde giyilen geleneksel kıyafetleri, derinliği olmayan tepkisel davranışlar olarak değerlendirmekte; bu tavırlarla, sebeplerin atlanıp neticelerle uğraşıldığını söylemektedir.³⁴

Aslında Batı, öteden beri, kendisine dokunulamayan bir dev olarak görüldü. Belki ilk dönemler İslâm dünyası biraz da müstağni bir tavırla Batı'yı incelemekten son zamanlarda Batı'dan uzak durulmaya çalışılması, Hanefî'ye göre geçmişte yaşanan acı tecrübelerin ürettiği zihinsel bir korkunun insanları bundan alıkoymasından kaynaklanmaktadır. O, Batı hakkında eskiye kıyasla bugün daha çok konuşulmaya başlandığını, özellikle de Japonya'da bu konuda bir hayli mesafe alındığını ifade eder.³⁵ Bu durum iyiye işarettir; çünkü Batı'nın bir konuşma mevzuu olarak ele alınması, Batı'nın bir inceleme objesi olarak ele alınmaya başladığının da göstergesidir.

Batı dünyası ile İslâm dünyasının benzer tarihsel süreçlerden geçtiğine dikkat çeken Hanefî, kurduğu bu benzerlik ilişkisi dolayısıyla İslâm dünyasının da modernleşme trenini yakalayabileceğini ifade eder. Batı'da ortaçağdan başlayarak Vico, Bacon ve Galileo gibi isimler, bu gelişme sürecinde yöntem belirleme ve ufuk açma noktasında önemli roller oynamışlardır. Benzer bir duruma İslâm dünyasında da rastlanır. Şâfiî, Sîbeveyh ve İbn Haldun gibi ulema bu tür atılımları İslâm dünyasında yapmıştır.³⁶ O zaman benzer bir rönesansın Müslüman dünyada da tecrübe edilmemesi için hiçbir neden yoktur. Demek ki modernleşme/gelişme, Batılılara özgü bir durum olmayıp onu doğuran saiklere sahip her toplumun uzanabileceği bir başarıdır. Bununla birlikte Hanefî, özgün bir tavır ortaya koyan her Avrupa dışı hareketin başına şunların gelmesi mukadderdir, der:

1. 'Ben'in önüne muazzam bir malumat yığını çıkartılmakta ve bu yığın, onun tüm vaktini, enerjisini tüketmektedir.

³⁴ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 19

³⁵ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 17.

³⁶ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 17-18.

2. 'Öteki'nin malumat yığını ihata edildiğinde, bu sefer bilgiyi nakletmenin getirdiği ağırlık 'ben'i ezerek özgür hareket etmesinin önünü tıkamaktadır.

3. Buna rağmen özgün bir husus ortaya konulduğunda, bu sefer ulaşılan netice hem şeklen, hem de muhteva açısından 'ben'e değil 'öteki'ne nispet edilmiştir.

4. Eğer özgün bir durum ortaya konamazsa, bu da 'öteki'nin birikimlerine muttali olunamamasına bağlanmaktadır. Dolayısıyla her iki durumda da 'ben' bir şey üretememektedir.

5. Hepsi bir yana, 'ben' tamamen kendi gayretiyle bir şey ortaya koyduğunda bu sefer bu özgün durum, sürekli olarak modern asırlarda Batı'da görülen benzer özgün hareketlerle kıyas edilmektedir.³⁷ Bu da entelektüel çabaları olan istekli araştırmacıları yıldırmaktadır.

Hanefî Doğu-Batı karşılaşmasında Batı'nın genelde Doğu, özelde İslâm dünyası üzerindeki menfî etkilerinden birisinin, İslâm dünyasına buralardan ithal edilen çeşitli fikirler ve ideolojiler olduğunu dile getirir. Ona göre İslâm dünyası bugün muhtelif 'izm'lerin belirleyiciliği altındadır. Bu ideolojiler bizleri çeşitli kamplara ayırmaktadır. Aslında İslâm dünyasında eskiden beri bu tür kamplaşmalar vardı; ancak bu kamplaşmalar büyük ölçüde kendimizden kaynaklanan fikirler üzerinde serpilip dal budak salmaktaydı; yani özgün ayrışmalardı. Oysa bugün 'Batılılaşma (*tağrîb*)', bir tür 'yabancılaşma (*iğtirâb*)'dır.³⁸ Müslüman topluluklar, kendilerince üretilmeyen ve kendi sorunları için çözümler üretmek amacıyla tasarlanmayan problemleri ve projeleri bizzarure yaşamaktadırlar. Bu da doku farklılığı sebebiyle her geçen gün İslâm dünyasının biraz daha kendine yabancılaşmasına sebep olmaktadır.

Burada Hanefî kanaatimizce şu iki hususta hatalı davranmaktadır: Öncelikle İslâm dünyasının geçmişteki kamplaşmalarını dâhili/tabii bir gelişme olarak göstermesi tarihsel hakikatlerle örtüşmemektedir. Çünkü o zaman da bugüne benzer problemler vardı ve bunların birçoğu, İslâm dışı kültür havzalarıyla karşılaşan Müslüman ilim adamlarının ya İslâm dünyasını muhafaza ve müdafaa istekleri ya da dini daha geniş topluluklara yayma çabaları sebebiyle oluşmuştu. Zaten sosyolojik bir hakikat olarak şunu vurgulamalıyız ki, insan topluluklarının bulunduğu her yerde, dönem farkının önemi olmakla birlikte etkileşmelerin genelde aynı doğrultuda olması normaldir. İkinci husus, benzer gelişmelerin o günkü dokuda meydana getirdikleriyle günümüzde meydana getirdiklerinin neler olduğunun kapalı kalmasıdır. Kanaatimizce geçmişte var olan düşünce, kültür ve ideolojilerin bugün İslâm dünyasını derinden etkilemesi ve bir anlamda Müslüman toplulukları kendi benliklerine yabancı kılacak kadar onları dönüştürmesi,

³⁷ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 36-37.

³⁸ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 19.

söz konusu olguların gücünden çok bu olguları savunan toplumların mevcut gelişmişlik düzeyi ile ilgilidir. Buna bir de Müslümanların geri kalmışlığı ve bu geri kalmışlığın ezikliği altında kendi kimliklerini ortaya koyamamaları eklenince durum daha vahim bir hâle gelmiştir. Nitekim kadim İslâm düşüncesinin bu tür içselleştirme çabalarına Hanefî'nin kendisi de eserinde yer yer işaret etmektedir.

Hanefî'nin dikkat çektiği bazı hususlar, yukarıdaki iddiamızı destekler niteliktedir. Ona göre İslâm dünyasında uzun süren sömürge dönemlerinden sonra bağımsızlık hareketleri müşahede edildi. Ne var ki bu hareketlerde bağımsız kalan sadece topraklarımızdı. Zihinlerin işgali ise bir süre daha devam etti. Buna karşın İslâm dünyasında iki hareket ortaya çıkmıştır: Birisi tam anlamıyla dışa yönelik olan ve blok halinde Batı'yı taklit etme taraftarı olup daha ziyade aristokrat kesimde yankı bulan Batılılaşma hareketi; diğeri ise tamamen içe dönük bir hareket tarzını yansıtan İran devrimi benzeri gelişmelerdi. İlki kendi özgünlüğünü diğeri fena olmakta bulurken ikincisi, varlığını diğeri ifna etmeye adanmıştı.³⁹

Hanefî, bugün İslâm dünyasının en büyük probleminin, kimlik problemi olduğunu düşünmekte ise de İslâm dünyasına kurtuluş kapısını gösteren Afganî ve Rifâe et-Tahtâvî gibi ıslahat önderlerinin pek çoğunun model olarak Batı'yı örnek aldıklarını esfle belirtir. Hatta ona göre topluma yol göstermesi, ufuk açması gereken halk tabanlı siyasî partiler dahi özgün bir yenilenme hareketini başlatamamışlardır.⁴⁰ Bu sebeple, özgün bir yenilenmenin vazgeçilmez şartı olan kimlik problemi, oksidentalizmin en önemli problemlerinden birini teşkil eder.

Hanefî'nin Marksist bir düşünür olduğu göz önüne alındığında, kendi kurtuluş reçetelerini büyük ölçüde Marksizm'den aşırıldığını söylemek yanlış olmaz; bununla birlikte hitap ettiği kesimin Müslüman topluluklar olduğu düşünüldüğünde, mesajlarına dinî içerikler ve referanslar vermesini tabii karşılamak gerekir. Özellikle söz konusu Batı olunca, Hanefî'nin söyleminde dinî referansların önemli bir yeri olduğunu ifade etmeliyiz; ancak bu alıntılarında da öne çıkan husus, dinî bir çaba olmaktan ziyade ideolojiktir. Kim bilir, dinî referansları devrimci bir söyleme dönüştüren bu tavrı, belki de Müslüman kimliğini koruma ve 'öteki' olarak nitelediği Batı'yı eleştirmedeki hassasiyeti ve keskinliği sebebiyledir. Buna bağlı olarak müellif, İslâm düşüncesinin en temel kaynaklarından ve tarihsel tecrübesinden Batılılaşmaya karşı referanslar getirir. Ona göre Batılılaşmayı reddetmemizi gerektiren dinî unsurları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kur'ân düşmanları dost edinmeyi yasaklar, çünkü düşmanın gayesi 'ben'i yok etmek, yalnızca 'öteki'ni ibkâ etmektir.

2. Gerek günlük hayatımızda, gerekse akîdede taklit makbul olmayıp bireysel sorumluluk esastır.

³⁹ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 20-21.

⁴⁰ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 21-22.

3. Kadim İslâm düşüncesi de geçmiş medeniyetleri incelemiş, kendi kimliklerinden taviz vermeden onları kimi zaman içselleştirmiş, kimi zaman reddetmiş, kimi zaman da geliştirmişlerdir.

4. Modern İslâm düşüncesinin her zaman için Batı'yı taklit ettiği söylenebilir. Onlar da kimi konularda Batı'yı eleştiriye tabi tutmuşlardır.

5. Muasır İslâm düşüncesinin Batı'ya yaklaşırken geliştirdiği 'ben' ve 'öteki' yaklaşımına itimat edilmelidir. Şu an için Batılı öğreten, Doğulu öğrenen şeklinde görünüyorsa da zamanla roller değişecektir.

6. Dıştan gelen düşmanca hareketlere karşı (batıdan Haçlı, doğudan Tatar ve Moğol saldırıları gibi) savunmacı ve dışlamacı bir pozisyon benimseyerek içe çekilen kadim selefi hareketlere de yerine göre itimat edilmelidir.⁴¹ Tüm bu adımlar takip edildiğinde, toplum hem yabancılaşmaktan kurtulacaktır -ki burada sadece Batılılaşma hareketine işaret edilmediği, her türlü haricî tehdidin kast edildiği açıktır- hem de farklı medeniyetleri içselleştirmek suretiyle kendisini yenileyecek ve geliştirecektir.

OKSİDANTALİZMİN KONUSU, AMACI VE GEREKLİLİĞİ

Oksidentalizmin konusu, 'ben'i merkeze almak suretiyle 'öteki'ni tanımlamaktır; çünkü 'ben'i tanımanın yolu 'öteki' dolayısıyla gerçekleşmek zorunda değildir. Kendimizi tanımak için Batılı kaynaklara ihtiyaç duymamalıyız. Hanefî'ye göre kimliğimizi tanımaktan uzak yaklaşımlar ya da geleneğe bîgâne kalmış çalışmalar, tam bir alinasyonla neticelenmeye mahkûmdur.⁴² Batı'yı merkeze alan bu durum ona hak etmediği konumları layık görmekte, bu konumlardan hoşnut olan ve bunu hak ettiğini düşünen Batı her geçen gün biraz daha şımanlaşmaktadır. Aslında birçok açıdan bizim olan kazanımların derhal Batı'ya mal edilmesi Hanefî'ye göre sık rastlanan olgulardandır. Örneğin, akla ve aksiyona yönelik her çağrı, istesek de istemesek de, Dekartçılığa rücu etmekte; söz ve teşebbüs hürriyetine yapılan çağrılar ise liberalizm olarak damgalanmaktadır. 'Ben' tüketen/öğrenen, 'öteki' üreten/öğreten olduğu müddetçe, 'ben'in medeniyeti 'öteki'ne irca edilecek, referans kaynağı Batı olmaya devam edecektir. Kaderin cilvesine bakınız ki, önceden de durum pek farklı değildi. Hükemanın çabaları Yunan'a nispetle değerlendirilir; İbn Rüşd Aristo'yu tanıtmıştır; ancak İbn Rüşd'ün lakabı 'en büyük şarih' olarak kalmış, özgünlüğü şerhçilikten öte geçmemiştir Oryantalizm de bu tabiiyetin modern görünümü olarak tezahüründen başka bir şey değildir.⁴³

Oksidentalizm, 'ben' ve 'öteki' arasındaki ikili tarihsel bağı ve 'ben'deki aşağılanmışlık duygusu ile 'öteki'ndeki büyüklük duygusu arasındaki mücadeleyi

⁴¹ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 22-23.

⁴² Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 34-35.

⁴³ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 36.

ortadan kaldırmak ister.⁴⁴ Buna bağlı olarak birçok okur oksidantalizmin, oryantalizmin baskıcı ve aşağılayıcı söylemleri gölgesinde şekillenen bir ortamda geliştiğini düşünmektedir. Doğrusu bu yanlış da değildir; çünkü Hanefî'nin hemen her sayfada oksidantalizmi oryantalizme bağlı kalarak açıkladığı görülmektedir. Ne var ki Hanefî, oksidantalizm ile oryantalizmin birbirinden çok farklı karakterlere sahip iki okuma biçimi olduğunu dile getirirken ısrarla farklı olduklarını vurgulamak ister. Bu sebeple klasik oryantalizm ile modern oksidantalizmi doğuran şartlar arasındaki şu farklar, söylemlerin birbirlerine benzetilmesini imkânsız kılar:

1. Oryantalizm, Gırnata'nın düşmesi ve coğrafi keşiflerin başlamasından sonra zuhur etmiştir; oysa oksidantalizm dönüşüm çağında, üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlık hareketlerinin olduğu bir esnada ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla oksidantalizm bir tür nefis-i müdafaa hareketidir ve en iyi müdafaa hücumdur.

2. Oryantalizm pozitivizm, tarihselcilik gibi özellikle on dokuzuncu asrın ideolojilerinden ve bilimsel gelişmelerinden etkilenmiş olup ilân edilmemiş niyetler taşır; oysa oksidantalizm dilbilimi gibi daha farklı bilimlerden, ulusal kurtuluş hareketleri gibi ideolojilerden etkilenmiş olup açık amaçlar peşindedir.

3. Oryantalizmin bugün için şekli değişmiş ve onun yerini beşerî bilimler - özellikle kültürel antropoloji- almıştır, oysa oksidantalizm henüz başlangıç aşamasında olup herhangi bir şekil almış değildir.

4. Oryantalizm, 'öteki' üzerinde hegemonya kurmak isteyen Avrupalılık bilincini oluşturan tarihsel ve kültürel kodlardan bağımsız değildir; oysa bu açıdan bakıldığında oksidantalizm son derece bağımsızdır. 'Öteki'ni aşağılamak bir yana, mücadele edeceği zaman bile 'öteki'ni, en azından kendine eş bir rakip olarak tasavvur etmektedir.⁴⁵ Dolayısıyla oksidantalizmin çıkışında etkin olan faktörler oryantalizmin sahip olduğu menfilikleri içermediklerinden, Hanefî'ye göre oksidantalizmi Batı'nın da makul göreceği bir bilim dalı olarak tasavvur etmek mümkündür. Ne var ki bu söylemin teoriden öte bir şey olmaması, gerek Hanefî'nin gerekse oksidantalist çalışmalarda bulunan farklı ilim adamlarının pratikte kendilerini ideolojinin cazibesine kaptırmaktan kurtulamayışları ve kimi zaman 'pis bir hakikatin canım bir teoriyi batırması' türünden gelişmeler, oksidantalizmin hiç de masum olmadığını ve öngörülerin her zaman için tutmayacağını göstermektedir. Her ne kadar Hanefî oksidantalizmin sadece Doğu için değil, aynı zamanda Batı için de önemli bir açılım olduğunu, oksidantalizmin intikamcı bir söylem olmadığını iddia etse de⁴⁶ durum değişmemektedir. Batı dışından bir bakışın, Batı'nın göremediği hataları Batı'ya göstermesi mümkünse de; özellikle son birkaç asırda Batı'ya dış bileyen bir coğrafyanın çocuklarının Batı okumalarında ne kadar objektif davranabilecekleri meçhuldür.

⁴⁴ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 23.

⁴⁵ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 24-25.

⁴⁶ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 26.

Hanefî'nin eserlerinde sıklıkla rastladığımız siyasî söylemler, oksidantalizmin yansız bir bilim dalı olarak gelişmesinin mümkün olmadığını da ihsas etmektedir. Özellikle Latin Amerika tarzı bir özgürlük hareketini (özgürlük teolojisi) sonuna kadar savunan ve bu hareketi kelamın tecdidinde önemli bir açılım olarak gören Hanefî'nin,⁴⁷ Oksidantalizm için benzer ifadeler kullanması yadırganmamalıdır. Ona göre oksidantalizm, ikinci bir emperyalist dalgaya maruz kalan günümüz İslâm dünyasının bir özgürlük hareketidir. Her şeyden önce medeniyetimizin özgürlüğe kavuşması, kendi aslî kimliğini bulması hareketidir. Sorun, askerî açıdan bağımsızlıklarını kazanan ulusların, kültürel açıdan neden hâlâ Batı'ya bağımlı oldukları sorunudur. Buna rağmen yeni devrimci hareketler, Batı'nın emperyalist emellerine set çekecek potansiyele sahiptir ve oksidantalizm, modern devrimci hareketlerin engellerini aşmalarını temin etmeyi hedefler.⁴⁸ Acıdır ki Hanefî, bir kurtuluş hareketi olarak gördüğü oksidantalizmin, gönül istese de istemese de Batı'yı Doğu toplumlarının gözünde biraz daha büyütebileceği ihtimalini es geçmektedir. Kendi kendine yetemeyen Doğu toplumlarının, geçmişin görkemli hayaleti ile Batı karşısına çıkmasının götürülerinin neler olduğu tartışılmak bile istenmemektedir.

Oksidantalizmin doğuşunu Hanefî'nin gözünde mümkün bir olgu haline getiren en önemli unsur, uzunca bir süreden bu yana konfor içinde yaşayan Batı'nın atıl bir döneme ya da inişe geçmesine rağmen Doğu'nun bir silkinme sürecine girmiş olmasını gözlemlemesidir. Hatta bir Fransız gazetecinin, Francis Fukuyama'nın 'tarihin sonu' teziyle ilgili sorusuna, "Araplar, Afrikalılar, Latin Amerikalılar ve Asyalılar için tarih henüz sona ermemiştir, onların tarihi belki de yeni başlamaktadır" cevabını verir.⁴⁹ Ona göre Avrupa dışı ülkeler, emperyalist işgalden kurtuluş gibi, insanlık tarihinde önemli sayılacak bir tarihsel tecrübe yaşamışlar ve buna bağlı olarak dünyada yeni güç merkezleri teşekkül etmiştir. Buna karşın Avrupa tabii sınırları içerisinde büzüşüp kalmıştır. Bunun neticesi olarak insanlık için yeni bir dönem başlamaktadır. Avrupa yirminci asrın krizi ile boğuşurken Asya, Afrika ve Latin Amerika'da 'zenci hareketleri', 'vicdancılık', 'Arap kavmiyetçiliği' ve 'Arap sosyalizmi' gibi yeni ideolojiler, özgürlük hareketleri ve devrimler yaşanıyor. Bunun yanı sıra 'Asya-Afrika Dayanışması', 'Asya-Afrika Yazarlar Birliği' ve 'Afrika Birliği Teşkilatı' gibi yeni örgütlenmeler de görülmeye başlanmıştır. İşte oksidantalizm, tüm bu oluşumları bir hüsn ü kuruntu düzeyinden bir disiplin seviyesine, siyasal bir söylemden bilimsel bir analize düzeyine çıkarmayı hedefler. Doğrusu bu süreç ancak birkaç nesil boyunca tamamlanacak olup ona göre şimdiki jenerasyon henüz 'muhadramun' neslinden sayı-

⁴⁷ Hanefî, "Fıkhu'l-Mesâlih", s. 49.

⁴⁸ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 27.

⁴⁹ Tonnesson, Stein, "Orientalism, Occidentalism and knowing About Others", http://www.multiworld.org/m_iversity/decolonisation/saidres.htm, 10.08.2006.

lır.⁵⁰ O halde yukarıda dile getirilen eleştirilerin haklılığı, aslında Hanefî tarafından da kabul edilebilirdir. Yer yer aşırı iyimser söylemlerle kitlelere yönelik mesajlar veren Hanefî'nin, bu son ifadeleriyle oldukça uzun dönemi hedefleyen bir proje önerdiğini de görmek gerekir.

Oksidantalizm, Batı'nın bir model olduğu efsanesine son vermeyi hedefler; ancak bunu yapmak için Batı'nın özellikle 18 ve 19. yüzyıl felsefelerinin entelijansiyamız tarafından hazmedilmesi ve Batı'nın, beşer medeniyetinin geçirdiği süreçte sadece küçük bir parantez olduğunun deşifre edilmesi gereklidir.⁵¹ Dolayısıyla daha bir süre Batı efendi/üstat; Doğu ise köle/talebe olmaya mahkûm gözükmektedir.

Oksidantalizm, Avrupamerkezcilik'i yok etmeyi de hedefler. Bu, bir anlamda anti-oryantalizm olup İslâmcılığın yükselişine paralel bir şekilde Avrupamerkezcilik'e meydan okur.⁵² Dünyada kitle iletişim araçları, matbuat ve bilimsel araştırma merkezleri aracılığıyla hegemonik bir unsur haline gelmiş olan Batı'ya ve Batı tarafından icat edilmiş evrensel kültüre dur diyebilmek, onun en büyük hedefidir. Bugün antropoloji tarafından acculturation (kültürleşme/kültürlenme/kültürleştirme/kültürel yenilenme) denilen olgu, aslında sınırları dışına çıkan Batı kültürü tarafından mahalli kültürlerin yok edilmesi anlamı taşımaktadır; çünkü Batı dışında bir kültür, Batı dışında bir model ve Batı dışında bir medeniyet tanınmamaktadır. Batı, sırf bu sebeple, yeni açılımların ve gelişmenin farklı yollarının önünü tıkamaktadır. Oksidantalizm, Batı'nın bu serkeşliğine de set vuracaktır.⁵³ Hanefî'nin bize göre de yerinde olan bu eleştirileri, Batı'nın kendisini her türlü gücün kaynağı olarak görmesi ve bu üstünlüğünü besleyen muazzam maddî gücün şımartmasına tav olarak 'öteki' dediği toplumları ezmesini ünlemektedir. Bu saldırgan tavır, Batı merkezli bir modernleşme hareketini nice zamandır seslendiren Batı yanlısı entelijansiya tarafından bile eleştiriye tabi tutulmakta ve bugün Müslüman toplumların azımsanmayacak bir kesiminde 'Batı'ya rağmen' modernleşme çabaları göze çarpmaktadır. Batı dışı bir modernleşme de diyebileceğimiz bu yeni gelişmenin araştırmacıların iştahını çekecek kadar bakir bir inceleme konusu olduğu açıktır.

Hanefî oksidantalizmin, kültür ve medeniyet anlamında bir 'merkez' ve 'çevre' ikilemini yok etmek istediğine dikkat çeker. Aslında Doğu, siyaset ve ekonomi alanında da bunu yapmak istemiş; ancak başarılı olamamıştır. Bu açıdan Batı ile tek taraflı bir ilişkiye mahkûm durumdayız. Batı üstat, Doğu talebedir; Batı sürekli alan, Doğu sürekli verendir ve Batı üreten, Doğu tüketendir. Talebe

⁵⁰ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 27-28

⁵¹ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 33.

⁵² Sayyid, S., Fundemantalizm Korkusu: Avrupamerkezcilik ve İslâmcılığın Doğuşu (tr. Ebu Bekir Ceylan-Nuh Yılmaz), Vadi, Ankara, 2000, s. 60, 154-155.

⁵³ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 28-29.

ne kadar öğrenirse öğrensin, talebe olmaktan kurtulamamakta, üstat ne kadar yaşlanırsa yaşlansın üstatlığından bir şey kaybetmemektedir; çünkü üstadın yaratıcılık oranı, talebenin tüketme oranından daha hızlı gelişmektedir. Talebe üstadının arkasında, dili bir karış dışarıda koşturmaya devam eder, ancak ona asla yetişemez. Koştukça aradaki mesafe açılır ve nihayet medeniyet krizinin vurduğu sadme talebeyi yere düşürür. Talebe ne kadar gücü (!) olduğunu o zaman anlar, akıbetini görür ve tarih içindeki konumuna boyun eğmek zorunda kalır.⁵⁴

Oksidentalizm, Avrupalının lehine, Avrupalı olmayanlarınsa aleyhine gelişen kültürel konumu bir dengeye oturtmayı da hedefler. Bu yeni ilim, taşıdığımız niyetlerin ve arzuların gün ışığına çıkmasından ibaret de değildir. Aksine Avrupalılık bilincine bağlı bir bakış açısına alternatif bir bakış açısı geliştirecek muhtelif araştırmalar yapmak ve kavram analizleri geliştirmek çabasında olacaktır. Hanefî bu hedefe uygun pratik bir örneğe işaret etmeden geçmez. Örneğin, 'coğrafi keşifler' kavramını bugüne kadar söylenenlerden farklı bir yaklaşımla ele alır. Ona göre bu kavram şu hususlara delalet etmektedir:

1. Salt öznel bir bakış ki, buna göre sadece Avrupalılık bilinci söz konusu olduğunda âlem vardır. İçerisinde etnik bir öz gizli olan bu bakış açısına göre bilgi bir güç aracı olup 'bilgi eşittir varlık' iddiasına sahiptir. Sanki Avrupa dışındaki kıtalar ya da Avrupalılar haricindeki halklar hiç yaşamamışlardır.

2. Asya, Afrika gibi Avrupa dışındaki halkların medeniyetlerini inkâr olgusudur. Tarih sanki sömürge dönemiyle başlamakta, bundan önce bu insanların tarihi yokmuş gibi düşünülmektedir.

3. Kadim klasik sömürgecinin başlangıcıdır. Avrupa kendi sınırları dışındaki ülkeleri deniz yoluyla kuşatmayı hedeflemiştir.

4. Haklarında bilgi sahibi olduktan ve birçok materyale el koyduktan sonra mahallî kültürlerin yok edilmesinin başlangıcıdır.

5. Avrupalı olmayan halkların zenginliklerinin yağmalanması, çevrenin zenginliklerinin merkeze taşınması ve tarihin gördüğü en büyük nakil hareketi ile Afrika'dan Amerika'ya köleler götürülmesinin başlangıcıdır.

6. Henüz 'keşfedilen' halkların kültürlerinin kasıtlı olarak çarpıtmak, deformasyona uğratmak ve milletleri ilkel-uygar, Arî-Samî gibi tasniflere tabi tutmanın başlangıcıdır.⁵⁵

Elbette ki oksidentalizm, bir anda bütün beklentilere cevap verecek değildir; çünkü 'öteki', asırlardan bu yana elde ettiği birikim ve özellikle son birkaç asırdır bilgi ve teknolojinin devasa büyüklüğünün doğurduğu avantajlı durum göz önüne alındığında bunun pek kolay olmayacağı malumdur. Tüm bu yıldırıcı görünümü rağmen oksidentalizm nihai haline kavuştuğu ve birkaç nesil tarafın-

⁵⁴ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 29-30.

⁵⁵ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 30-31.

dan işletildiği zaman Hanefî'ye göre şu göz alıcı neticelerin elde edilmesi hayal değildir:

1. Başlangıcından sonuna kadar Avrupa bilincine tam bir hâkimiyet sağlanacak ve Avrupa'nın alt edilebilecek bir bilinç olduğu ortaya çıkacaktır. Buna bağlı olarak ders alan ders verene, süje objeye dönüşecektir.

2. Avrupa bilinci tarihüstü bir bilinç olarak algılanmaktan çıkıp, bir tarih olarak değerlendirilmeye başlanacaktır. Elbette onun da geçirmiş olduğu muhtelif aşamalar söz konusudur; ancak bu aşamalar yaşanmış tek tecrübe olmayıp sadece, benzer beşerî tecrübelerden bir tecrübe olarak görülecektir.

3. Batı tabii sınırlarına çekilmeye zorlanacak, kültürel işgal sona erdirilecek, bu sonu gelmez yayılma durdurulacak ve Batı felsefesi emperyalist saldırılar neticesinde elde ettiği genel geçer felsefe tanımından önceki konumuna, mahallî çerçevesine oturtulacaktır.

4. Evrensel kültür efsanesi sona erdirilecek, halkların kendilerine has özellikleri keşfedilecektir. Büyük uygarlıkların küçükleri yutmadığı bir kültürleşme hareketi gerçekleştirilebilecektir.

5. Avrupalı olmayan halkların kendilerine özgü yaratıcılıklarının gelişmesi için alanlar açılmış olacak, zihinler üzerine kapatılan kapaklar kaldırılacaktır. Yöntemler ve örnekler çeşitlenip çoğalacak, 'öteki'nin hegemonyasından kurtulan zihinler yeni, özgün gelişmelere imza atacaklardır.

6. Avrupalı olmayan halkların ezilmişlik duygusu ortadan kalkacak; kültür, ilim ve fende sadece tüketici olmayıp üretici konuma da geçecek bu halkaların kendine güvenleri gelecektir.

7. Tarih yeniden yazılacak, dünya kültürlerini yağmalayan bir Avrupa'nın tarih yazımından farklı olarak bu sefer halkların tamamının, olabildiğince adil bir bakış açısıyla insanlık medeniyetine katkıları dile getirilecektir. Bu durumda Batı, dünyanın tamamına yön veren ve yerkürenin ağırlık merkezi olan bir medeniyet olarak lanse edilmeyecektir.

8. Felsefe tarihi yeniden kaleme alınacaktır. Medeniyetin başlangıcı olarak Şark, layık olduğu mevkie oturtulacak, Şark'tan intikal eden medeniyetin yeni beşiği olarak Garp'a da gereken yer verilecektir. Nasıl ki medeniyet önce Şark'ta zuhur edip sonra Garp'a geçmişse, bugün de yeniden Şark'a geçecektir.

9. Oryantalizmin sonu gelecek, Şark uygarlıkları objeden süjeye, taş-topraktan halklara dönüşecektir. Batı'nın gençliğinin baharında Şark'a biçtiği kıymet ve verdiği hüküm değişecektir. Nitekim oryantalizm bugün inceleyen bir bilim dalı olmaktan çıkıp incelenen bir obje haline gelmiştir bile. Vakit, oryantalizme yönelik eleştirel dilin basit bir tartışma dili düzeyinden bilimsel bir dil düzeyine yükseltilmesi vaktidir.

10. Günümüzde irhâsât⁵⁶ türünden örneklerine rastladığımız oksidantalizmin inşası tamamlanacak; nesnellik ve bağımsızlık açısından oksidantalizm oldukça tatmin edici bir seviyeye gelecektir.

11. Kendi toplumunun özgün kültürünü yerli yerince değerlendirebilecek, Batı'yı da olabildiğince bağımsız ve insafli inceleyebilecek kendimizden araştırmacılar yetişecektir.

12. 'Bizde de filozof var mı?' şeklindeki suallerin önünü kesecek kabiliyette filozoflar yetişecek, geçmişte olduğu gibi bugün de Batı'yı inceleyen bu filozofların yaptıklarına felsefe denecektir.

13. Bizim kuşak nasıl ki siyasî ve askerî alanda bağımsızlık hareketlerini başarıyla tamamlamışsa, gelecek nesil bir adım daha ileri gidecek, kültürel işgalden de kurtulacaktır. Filhakika bizim neslimizde bu yönde çalışmalara rastlanmaktadır; ancak işin tatmin edici oranda gerçekleşmesi, bizden sonra gelecek olan bu nesil eliyle olacaktır. Bu özgürlük, epistemolojik alandan ziyade ontolojik düzeyde olacaktır. Çocuklarımız, 'yabancılaşmayacağım, o halde varım'; 'öteki değilim, o halde varım' diyebileceklerdir.

14. Nihayet oksidantalizm bütün insanlığa öyle bir asır önerecektir ki, burada, Avrupa'da olduğu gibi hiçbir etnik köken tek başına iktidarı sahiplenmeyecek; halkların düşmanlığına değil, dostluğuna vurgu yapan bir tavır ortaya konacaktır. Oksidantalizmin geliştireceği bu tavır hayalcilik olarak da görülemez, aksine insanî bilinçte gerçekleşen köklü bir değişimdir söz konusu olan. Avrupa bilinci kendi sınırlarını, Avrupa dışı halklar da kendi imkânlarını görecektir ve kim bilir belki de her iki kanat orta bir noktada buluşarak yeni bir insanî bilinç oluşturacaklardır.⁵⁷

Hanefî'ye göre Avrupa, hemen her sahada kendisini gündemin birinci maddesi olarak belirlemede, sanki kendi dünyasını, bütün bir dünyanın meselesi imiş gibi takdim etmektedir. Mesela, 'Birinci Dünya Harbi', 'İkinci Dünya Harbi' ifadeleri tüm dünyaya mal edilmekle birlikte, aslında bu savaşlar Batı'nın savaşlarıdır. Avrupa'nın kendi hırsları ve istekleri doğrultusunda ortaya çıkan bu savaşlar, gücü elde etme isteğinin bir sonucudur. Elbette burada Hanefî bir hususun altını çizmek zorunda kalır. Ona göre her ne kadar Rusya ve Türkiye coğrafi olarak Asya'da olsa da tarihsel olarak Avrupalıdır. Japonya'ya gelince, o da Asyalı bir ülke olmakla beraber gücü elde etme hırsı açısından bir Avrupalı gibi hareket etmiştir. Afrika ise bu savaşta merkezin hizmetlerine amade bir çevreden öte bir role sahip değildi ve zaten macerası işgal ile sona ermişti.⁵⁸ Bu sebeple oksidantalizmin diğer bir hedefi kendiliğinden ortaya çıkmış olur; Batı artık tek

⁵⁶ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 40, 48. (İrhâsât ile olgunluk döneminden önce Doğu toplumlarında örneğine rastlanan başarılı oksidantal çalışmalar kastedilmektedir.)

⁵⁷ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 39-43.

⁵⁸ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 31-32.

gündem belirleyicisi olamayacağı gibi, en önemli gündem maddesi olmaktan da çıkarılacaktır. O da, kendisinin daha önceleri başka devlet ve milletlere yaptığı gibi, sadece bir inceleme objesi olarak hayatına devam edecektir.

Hanefî'ye göre oksidantalizmi gerekli kılan bir sebep de bizim 'ben' ve 'öteki' arasındaki ilişkinin açığa kavuşturulmamış oluşumuzla diğer düşünce miraslarına bakışımızdır. Bu noktada kadim mirasa bakışımızda şu hatalarımız olduğunu söyler: Kimi zaman utanma, kimi zaman cehalet, kimi zaman taklit ve kimi zaman da gıpta duygu ve edasıyla kendi kabuğumuza çekilmek, kendimizi 'öteki'nin kültürel çevresine ekerek tarafı olmadığımız tartışmaların ve konuların vekilharçlığına soyunmak ve son olarak vakıanın bizzat kendisinden kaçmak suretiyle onu tanıyamamak, onunla yüzleşememek ve olguyu bizden olmayan bir kültürün meselesi olarak yahut başımızın üstünde uçup giden bir problematik olarak görmektir. Batı mirasına bakışımızda da şu üç hata bulunmaktadır: Batı mirasını kendi yerelliği ve tarihsel koşullarından soyutlayarak onu mutlak görüşler bütünü olarak görmek, Batı kültürüne bir tür mutlaklık ve genel-geçerlik atfetmek ve sınırları dışına taşıyarak ayak oyunlarıyla onu bir tür egemen kültüre dönüştürmek ve elçi bilime (Batı bilimi) karşı mücadelesinde mahallî kültürlerle savaş açarak elçi (İslâm dışı kültürler) ve mevrûs miras (İslâm kültürü) arasında bir karşıtlık oluşturmak ve buna bağlı olarak kültürel ikiliğe yol açmaktır.⁵⁹

Hanefî'ye göre bugün için Batı'ya savaş açmak yerine onu eleştirel bir gözle okumak lazımdır. Doğrusu bunu meşru kılan gerekçeler de yok değildir. Öncelikle toplumumuzdaki yabancılaşma göstergeleri durumun bu şekilde ele alınması gerektiğini gösterir. Basın-yayın aracılığıyla Batı açıkça kültürel bir işgal yürütmekte, kendi kültürünü evrensel bir kültür olarak cazip hale getirmenin yollarını aramaktadır. Şiddet yanlısı İslâmçı hareketler, hakikatin coğrafyasını önemsemeyen kadim ulemanın aksine, Batı'nın her ürününe karşı çıkmaktadırlar. İslâmi rönesansın başlangıcı ve uygarlık yolculuğunda bağımsızlığın yakın olduğunu müjdeleyen ıslah hareketlerinin kapaklandıkları yerden kaldırılması bir başka gerekçedir. Son olarak Batı'nın krizini deşifre etmiş ve onun yenilmez bir güç olduğunun bir masal olduğunu tespit etmiş modern İslâm düşüncesi, bu tür bir eleştiriye hazır olduğunu da ispatlamıştır.⁶⁰

Oksidantalizmin, Batı'yı referans almak ya da Batı'ya tepki göstermek amacıyla ortaya çıkışının, ondaki Batılı kimliğinden sıyrılmayı imkânsız kılacağı şeklinde endişelerden olsa gerek Hanefî, oksidantalizmin özgünlüğüne sıkça vurgu yapmak zorunda kalacaktır. Ona göre bu yeni bilim, ister karşılıklı dayanışma isterse karşı tarafla mücadele şeklinde olsun, asla Batı literatürünün bir parçası olarak tezahür etmeyecektir. Ona cevap vermiş olmak için ortaya çıkmayacağı gibi işleme tarzını da Batıyı merkeze alarak yapmayacaktır. Bunu temin etmenin

⁵⁹ Hanefî, Mukaddime fi İlmî'l-istiğrâb, s. 58-59.

⁶⁰ Hanefî, Mukaddime fi İlmî'l-istiğrâb, s. 59-60.

en önemli adımı, bir tarafı tamamen iyi ve haklı, diğer tarafı tamamen kötü ve haksız bir pozisyona oturtan geçmiş yaklaşımlara saplanmadan meseleleri bilimsel bir üsluba uygun olarak sağlam temeller üzerinde ele alıp değerlendirmek olacaktır.⁶¹ Ne var ki bu temennilerin pratikteki sonuçları oldukça müphemdir. Yasin Aktay'ın da yerinde tespitiyle mesele sanıldığı kadar kolay değildir: "*Hanefî'nin, ... Avrupa karşısında ne kadar bağımsız ve gerektiğinde nasıl eleştirel olabildiğini örneklemek üzere başvurduğu, occidentalism gibi oryantalizmin ters çevrilmesinden ibaret ve kökenini güçlendirmekten hiç bir zaman geri kalmayacak girişimleri ise kendisinin Batılı bir tarihin içerisine bulaşmışlığını dezenfekte edemeyecektir. Dünyada Batı'nın ilk kez bir bilim konusu yapılmasını sağlayan bir kişi olması ve hatta Batı'ya karşı alabildiğine eleştirel olması, Batı'ya özgü ideolojik istençlerle güdülendikçe ne kadar kayda değer olabilir. Gerçekten de tarih telâkkisine dokunmadığı sürece ve ancak Batı kökenli olan değerlerle bir yargı mekanizmasına dayandıkça Batı'ya karşı girişilecek bir eleştiri ameliyesinin sonuçta Batılı değerleri, Avrupa merkezli bir tarihin güzergâhını mukadderleştirerek güçlendirmekten başka bir işe yaramayacağını Hanefî gibi, fenomenoloji vâ bilgi sosyolojisinin tüm verilerini kullanan birinin nasıl olup da göremediği hayret vericidir.*"⁶²

Aktay'ın bu satırlarına büyük ölçüde katılmakla birlikte, Ortaylı'nın şu tespit ve tavsiyelerini de önemle belirtmek gerekir: "Aslında Doğu ile Müslüman dünyayı, Batı ile İslâm dünyasının dışında kalanları kast edeceksek, Müslümanların tarihin önemli bir döneminde Doğu'ya açık olduğunu, hatta bu açık oluşun, karşı tarafı çok daha iyi tanıma ve iletişime geçme şeklinde tezahür ettiğini söyleyebiliriz. Müslüman Ortaçağı için 'diğer' hep yanı başımızdaydı. el-Birunî Hint dinlerini iyi tanırdı. İbn Haldun, Yahudi tarihini çağdaşı Yahudilerden daha iyi tetkik etmişti. Türklerin tarihinden söz ederdi. Müslümanların tarihleri boyunca ne engizisyon, ne de Nazizm gibi olayları yaratmadıkları açık. Orta zaman Müslüman'ı, Faslı coğrafyacı İdrisî'nin⁶³ kozmopolit Sicilya Sarayı'nda yaptığı gibi, İskandinav 'sagalarını' dahi dinleyip Rusyalıların tarihi için ipucu arayan adamlara sahipti. Bugünün Doğuluları ise maalesef etraflarını kaba gözlemlerle tanımayı tercih ediyorlar. İşçi olarak yaşadığı, talebe olarak okuduğu ülkelerin dilini bilse de, tarihlerini, toplumsal bünyelerini ciddi olarak incelemiyorlar. Hintliler ve Senegalliler hariç dilini benimsediği kolonizatör ülkenin edebiyatına ve toplumbilimine nüfuz eden pek yok."⁶⁴ Dolayısıyla oryantalizmin, medeniyetin köklerini inatla Yunan ve Roma medeniyetlerine bağlama gayretlerini bir tarafa bırakacak olursak, aslında medeniyetin kimi zaman Roma, kimi zaman Yunan, kimi zaman Fars, kimi zaman Arap ve kimi zaman Türk kökenleri her zaman için söz konusu olabilir. İslâm medeniyeti, Aristo'yu muallim-i evvel tayin eden bir medeniyettir.

⁶¹ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 18.

⁶² Yasin Aktay, "Anlama, Vahiy ve Tarih", Tezkire, sayı: 5, Ankara, 1993, s. 21.

⁶³ Batılı yazarlar İdrisî'nin Batı hakkındaki bilgisinden hayretle bahsederler. bk. Lewis, Müslümanların Avrupa'yı Keşfi, s. 175.

⁶⁴ İlber Ortaylı ile söyleşiler, Radikal, 18.02.2002.

Şehristanî hemen her din hakkında detaylı malumat verir ve bu malumatları verirken asla kaprisli davranmaz, onları aşağılamaz.

Hanefî'ye göre oksidentalizm sadece Batı'yı dengeli bir ilişki biçimi içerisinde tanımamızı sağlamakla kalmaz; aynı zamanda Doğu ile ilişkilerimizin de bir dengeye oturmasını temin eder.⁶⁵ Bununla o, Arap-İslâm dünyasını merkezde gördüğünü ifade etmiş olmaktadır ki, bunun bir tür ters oryantalizm olmadığını söylemek kolay değildir. Dolayısıyla Hanefî'nin yöntemini yine Batı merkezli bir okuma biçimi olmaktan kurtaracak argümanlara sahip olmadığımızı söylemek abartı olmaz. Nitekim o, Batı ile kurulan ilişkilerin tüm riskine ve tarihsel çarpıklıklarına rağmen yine de Batı ile ilişki içerisinde olunması taraftardır. Ona göre oksidentalizm sayesinde 'Batılılaşmış ben'in (el-ene el-müteğarrib) özgürlüğüne kavuşması, bir anlamda, efendisinin bukağısından kurtulmak isteyen kölenin yine o bukağı aracılığıyla özgürlüğüne kavuşmasına benzer, çünkü günümüz dünyasındaki her entelektüel, 'yabancılaşmış bir bilinç'e (şuûr muğterib) sahip olup delillerin analizi ve tarihsel örnekler açısından Batılı kodlardan bağımsız düşünememektedir. Aslında bu bir anlamda faydalıdır da; çünkü bu durumda hem Batı'nın gücünü anlama imkânına kavuşmaktayız, hem de bugün için hâlâ siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel açıdan bize meydan okuyan bir dünyayı tanımaktayız.⁶⁶

Her ne kadar çizilen tablo oldukça pembe görünse de esasen Hanefî, Batı'ya entegre olmuş bir bilinç halinin bağımsız üretkenliği ya da efendisinin bukağısından kurtulma imkânının oksidentalizmle sağlanabileceği şeklindeki inancına dair ne tür bir garanti verebileceğini söyleyememektedir. Oryantalizm eleştirilerinde Şerif Mardin'in tespitiyle Said'in '*Doğu despotizmi*'ne kör kalışına⁶⁷ benzer şekilde bugün '*Batı despotizmi*'ni görmezden gelen Hanefî, bu despotizmin gizli ya da açık tesirlerde bulunacağı bir oksidentalizmin ne kadar bilimsel olacağını açıklamamaktadır. Kim bilir, belki de durum tam tersine dönecek ve Doğu'da, ilkinden çok daha karmaşık ve güçlü bir oryantalizm, bu sefer kendi yetiştirdiğimiz kimliksiz/yeni kimlikli ilim adamları eliyle fonksiyonel olmaya başlayacaktır. Bunun karşısında durabilecek bir dalgakıranın, yine, yerel kültürden kopmamış ulemanın olabileceğini öngörmek için kâhin olmaya gerek yoktur. O halde sorulması gereken soru şudur: Bu kadar riski göze almaya değer mi? İslâm dünyasının bu dolayımından geçmeden Batı'yı karşılama ve onunla mücadele imkânı yok mudur? Bu imkân yoksa o zaman Batı'yı tanımının yol haritası nasıl olacaktır?

Bu soruların Hanefî'deki karşılığı bellidir: Batı olmaksızın kendimiz olmak ya da Batılı bilimler olmaksızın Batı'yı tanımak ve onunla mücadele etmek han-

⁶⁵ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 38.

⁶⁶ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 37-38.

⁶⁷ Mardin, Şerif, "Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği", Doğu Batı Düşünce Dergisi, yıl:5, sayı: 20, Ankara, 2002, s. 115-116.

diyse imkânsızdır. O Batı ile ilişkilerdeki yol haritası hakkında pratik bir cevap verir ve oksidentalizmin modern değil, kadim bir okuma biçimi olduğuna dair görüşüne bağlı olarak kadim ilişki biçimlerine göz atılmasını tavsiye eder. Ona göre 'öteki'yle olan ilişkileri açısından kadim ulema şu yolu takip etmişti:

1. Lafzın esas alındığı bir intikal hareketi baş göstermiş, her ne kadar felsefi istilâhların ortaya çıkışına şahit olunmuşsa da öncelik, felsefenin dili olan Yunancanın öğrenilmesine verilmiştir. Buna harfî tercüme hareketi denebilir.

2. İkinci aşamada manevî tercüme diyebileceğimiz hareketler göz çarpar. Bu aşamada dikkate alınan husus, çevirinin hedef kitlesi olan Araplardır. Doğrudan olmasa da bu dönemde felsefi eserlerin telifi de başlar.

3. Üçüncü aşamada öncelik, bizzat konunun kendisine verilmiş, söz konusu eserlere şerhler ve haşiyeler yazılmaya başlamıştır.

4. Bu aşamada kısaltma, özetleme, iktibasların (telhîs) yapıldığına şahit oluruz. İkincisinde olduğu gibi bunda da konu öncelik arz etmiş, öze uğraşılmasına rağmen henüz konu bir burhânî tartışma seviyesinde ele alınmamıştır. 'Metin' bir 'şey'e, 'söz' ise 'konu'ya dönüşmüştür.

5. Arz ya da ikmâl tarzı çalışmalarla hariçten alınan konular müstakil çalışmalar olarak tanımlanabilecek telif eserlere dönüşmüştür.

6. Hariçten gelen mirasa ilâve olarak değerlendirebileceğimiz telif eserler verilmiş, bu şekilde 'ben' ve 'öteki'nin kültürü ayrıştırılmış, konular küllî bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

7. Hariçten gelen miras tenkit edilmeye ve yerelliği vurgulanarak tabii sınırları içerisine iade edilmeye başlanmıştır.

8. Artık ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle bu ilimler reddedilmeye ve 'ben'in ham metinleri ile iktifa edilmeye başlanmıştır. Tam da bu noktada oksidentalizmin doğuşuna benzer tarzda İslâm dünyasında bir tür oryantalizm doğmuş ve Müslümanlar, Birunî'nin Hint dinlerini, İbn Miskeveyh'in Fars hikmetini incelediği eserlerde olduğu gibi, Doğu'yu da incelemeye başlamışlardır.⁶⁸ Bunu takip eden ikinci dönem, haçlı seferlerinin başladığı yıllardır ki, taassup, sefalet, işgal ve baskıların diz boyu olduğu görülür. Bu dönemlerde işler tersine döner ve Batı, oryantalist çalışmalara başlar. Medeni Doğu ilgi odağı olur. Biz hâlâ hoca rolündeyiz.⁶⁹ Üçüncü merhale 17. asrın sonlarına tekabül eder. Bu dönem, İbn Haldun'un Mukaddime'de Şimâl halklarını tasvir ettiği dönemdir ki, Batı'nın reform hareketlerinin başlangıcına denk gelir. Müslümanlar hâlâ hoca rolündedir.⁷⁰ Daha sonra dördüncü dönem, sömürgecilik dönemi gelir. Farklı seferler adıyla Doğu sömürgeleştirilir. Modernizmin darbesi Doğu'yu sarsar ve 'ben'

⁶⁸ Hanefî, Mukaddime fi İlmî'l-istiğrâb, s. 44-45.

⁶⁹ Hanefî, Mukaddime fi İlmî'l-istiğrâb, s. 46.

⁷⁰ Hanefî, Mukaddime fi İlmî'l-istiğrâb, s. 46.

ile 'öteki' arasındaki mücadele ortaya çıkar. Eskilerin tabiriyle 'ulûmu'l-Arab' ile 'ulûmu'l-Acem', 'ötekiler'le 'berikiler' karşı karşıya gelirler.⁷¹

Hanefî'ye göre bugün Doğu'nun içinde bulunduğu durum pek de fena değildir, çünkü ileriye ümitle bakmamızı sağlayacak yenilenme hareketlerimizin arifesindeki kültürel açılımlara imkân tanıyan şu gerekçelere sahibiz:

1. Batı'nın bilimiyle birlikte gelen uygarlık sadmesinin 'ben'deki dengeyi ortadan kaldırmasının başlangıcı... Bu dönemde Batı'nın ardınca koştuk durduk ve 'ben' dönüşüme uğrayarak 'öteki' oluverdi.

2. Sömürge darbesi karşısında uyanma döneminin başlaması... Bu dönemde Batı kendi silahı ile vurulacak, emperyalizm, kendisinin farkında olanlarca ortadan kaldırılacaktır.

3. İslah hareketleri görülmektedir. Osmanlılardan, tasavvuftan ve kadim totaliter mirastan kurtulma ve Batı'yı örnek alarak reform yöntemleri geliştirme hareketleri...

4. Devlet-i Aliyye'den kurtulduktan sonra modern devletin kuruluşuna duyulan ihtiyaç ve bunun için her türlü teknik elemanın, yetişmiş insan gücünün istihdamı...

5. İlmî araştırmalar için Batı'ya talebeler gönderilmesi ve bunlardan yurda dönenenlerin, halklarını yeni düşünme biçimleriyle tanıştırmaları...

6. Doğu-Batı arasında yapılan seyahatler ve bu seyahatler neticesinde 'ben'in kendisini 'öteki'nin aynasında görmesi, tartması...

7. Doğu'da dil okullarının açılması ve bu okulların, bireysel çabalardan ziyade kurumsal hale gelmeleri...

8. Batı kökenli birçok çalışmanın kaleme alınması ve Batı'daki fikirlerin tartışma konusu yapılabilmesi...⁷²

Hanefî'nin söyleminde genel olarak göze çarpan bir başka husus, oryantalizme bir tepki olarak oksidantalizmi önermesidir. Bu da bize oksidantalizmin bir antitez olduğunu ihsas etmektedir ki, Hanefî de bunu reddetmemektedir; ancak Hanefî oksidantalizmin sadece bir antitez olmadığını ısrarla vurgular. Oksidantalizm, bir tarafı oryantalizm olan bir madalyonun yüzü ve hatta tam tersi⁷³ olmakla beraber, oryantalizmin basitçe bir antitezi, bir 'karşı oryantalizm' ya da bir tür 'ters oryantalizm' olmaktan daha fazlasıdır. Oksidantalizm Batılılaşmaya bir tepki, yabancılaşmaya karşı kültürel 'ben'in 'öteki'yle yürüttüğü asil bir mücadeledir.⁷⁴ Bu açıdan bakıldığında Hanefî'nin oldukça radikal ve ideolojik bir söylemin arkasında durduğu görülecektir. Ondaki bu radikalizm, kanaatimizce objektif davranmasını gölgeleyecek kadar yoğundur.

⁷¹ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 46.

⁷² Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 47-48.

⁷³ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 23.

⁷⁴ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 48.

Hanefî ters oryantalizm söyleminin şu kusurları taşıdığını söyler:

1. Batı mirasının yalnızca bir kısmından alıntılar yapılmakta, küllî bir yaklaşımla Batı tanınmamaktadır.

2. Batı mirası, içinde geliştiği ortam ve şartlardan soyutlanarak anlaşılmaya çalışılmaktadır; oysa bu hem mümkün değildir, hem de doğru değildir. Örneğin, Marksizm'i ele almak istediğinizde, Alman idealizmini nazar-ı itibara almadan sağlıklı bir değerlendirme yapamazsınız; çünkü Marksizm buna bir tepki olarak doğmuştur.

3. 'Ben'in mirası, aslında dünyayı değerlendirmem için bir temel ve merkez olması gerekirken, 'öteki'nin mirası dünyaya bakış açısında bir referans kaynağı olmaktadır. Dolayısıyla Batı mirası, her tür 'öteki' okuması için bir mikyâs haline gelmektedir. Oysa oksidantalizmin hedeflerinden birisi Batı'nın bu merkezci konumunu ortadan kaldırmak, merkezlerin sayısını arttırmaktır.

4. 'Ben'in mirası derdest edilerek 'öteki'nin mirasına benzer bir gelişmeye evrilerek bir tür aşılama yapılmaktadır. İlk tabiatçılar materyalist, Fârâbî idealist eğilimlere sahip oluvermektedirler. Sûfilerin 'hümanizm'inden, Kur'an'a göre 'kişiselcilik'ten ya da usûlü fıkıh'ın 'dilibilimselliği'nden bahsedilmektedir.

5. Öteki olmadan tecdit mümkün olmaz vehmiyle, ötekinin büyüklük duygusu karşısında 'ben'deki küçüklük duygusu kutsallaştırılmaktadır.⁷⁵

Hanefî bir örnek olarak Mısır'ın Batı ile ilişkilerinde modern dönemin temsilci liderleri olarak üç şahsa ve bunların şahsındaki şu üç olguya işaret eder: Dinî ıslahat alanında Afganî, liberal düşüncede Tahtavî ve takipçileri ve son olarak lâik, bilimsel cereyanda Şiblî Şemîl ve arkadaşları Batı'nın mümessilleri gibi hareket etmişlerdir. Mısır'ın Napolyon tarafından işgalinden sonra, Batı bir anda İslâm toplumu için model haline gelmiştir. Aslında bu zevatın Batı'ya bakışı ile bugünkülerin Batı'ya bakışı arasında muhteva açısından hiçbir fark yoktu; fark yalnızca derecedeydi. Her ne kadar Afganî gibiler Hindistan'da Neyçirilik hareketine karşı çıktıysa da, Batı'yı model alma konusunda bugününden farklı düşünmediler. Batı'nın bilimini ve sanayisini aldılar. Bundan sonraki birkaç nesil de Batı'yı model almaya devam etmiş; ancak Batı'ya yönelik dürüst bir karşı çıkışa rastlanmamıştır. Selefi söylemin dışında hemen hiçbir hareket buna teşebbüs etmemiş, edememiştir.⁷⁶ Laik kesimin Batı'ya bakışı ise, diğerlerinden farklı olarak, Batı'yı medeniyet ve modernleşme projesinde taklit etme çabası olarak öne çıkmıştır.⁷⁷ Doğrusu Hanefî, ulusal mücadelemizde laik ve liberal kesimin bize destek olduğunu itiraf eder; ne var ki bu sonuncuların ne pahasına olursa olsun Batı'yı taklit etme hastalığı ile malul olmaları, beşinci neslin Batılılaşmasına (yabancılaşma) yol açtı. Öyle ki bugün Batı'dan referansı olmayan herhangi bir bilim adamını hiç

⁷⁵ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 56-57

⁷⁶ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 48-49.

⁷⁷ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 50.

kimse dikkate almamaktadır.⁷⁸ Batı'ya olan hayranlığımız ve Batı ile kurulan ilişkiler, Hanefî'ye göre bir anlamda bizim gibi ülkelerin felaketi haline dönüşmektedir. Batı'ya göç eden insanlarımız ve beyinlerimiz ciddi bir felaketin habercisi durumundadır. İki asra yakındır Batı dünyasından yaptığımız tercüme, hâlâ özgün bir eser vermemize sebep olamamıştır.⁷⁹ Hatta bizdeki bu hayranlık, İslâm ülkelerinden bazılarının Batı ile siyasî ve askerî ittifaklar içerisine girmesine de yol açmıştır.⁸⁰ Tüm bu hareketlere karşı çıkan selefi söylem ise düşmanca bir reaksiyondan öte gidememiştir. Ne var ki bu hareketler dahi kendilerini, Batı'nın kapitalist söylemlerinden ve uygulamalarından kurtaramadılar. Örneğin, birçok İslâm ülkesindeki kâr amaçlı çok ortaklı şirketler kurdular. Ne kapitalizmin üzerinde serpilip boy attığı liberalizmi benimsediler, ne de fakir fukarayı gözetemeyen bir temele oturan İslâm'daki sosyal adaleti.⁸¹

Hanefî de Batı'nın bu azgın iştihası ve gemlenemez saldırganlığının ardında yatan bir güç olarak gördüğü Batı mirasını, Batı'nın dayattığı şekilde, evrensel bir kültür kodu olarak kabul etmez. Bir defa Batı mirası denilen şey, ona göre bütün bir insanlığın mirası olmayıp sınırlı bir zaman ve sınırlı bir mekânda, belli insan topluluklarının ortaya koyduğu bir olgudan ibarettir. Bizatihi kendileri de bunu böyle kabul ederler ve hatta 'felsefemiz', 'sanatımız', 'biz ve ötekiler' gibi ifadelerle kendilerine ayrıcalıklı bir konum tahsis ederler; ancak Batılı olmayan bizler de, sırf yeni bir şeyler öğrenmek kaygısıyla onların eserlerini okur, tercüme eder, açıklar ve farkında olarak ya da olmaksızın insanlığın umumi medeniyeti olarak onları tebci ederiz. Bunu da kendi kadim medeniyetimizden bîhaber olduğumuz bir dönemde yaparız.⁸² Dolayısıyla Hanefî tek suçlu olarak Batı'yı görme kolaylığından uzak durmaktadır.

ELEŞTİRİLER, ÖNERİLER

Aslında oryantalist süreçler nasıl ki hiçbir zaman bu süreci destekleyen siyasi güçler tarafından kullanılmaktan hali olamamışlarsa, aynı şekilde oksidantalist süreçler de benzer siyasî yönlendirmelere açık olacaktır. Hatta bu iş biraz da öç almak duygusuyla, kimi zaman da göze göz, dişe diş mantığıyla hareket edecektir. 'Oksidantalist süreç' teröre terörle, bölücülüğe karşı bölücülükle karşılık vermek demektir. Yani bir Batılı ülke bilimsel araştırma görüntüsü altında bir doğu ülkesinde terörü besliyor, ona destek veriyorsa, Doğulu araştırmacılar da Batılı ülkenin benzer etnik ve bölgesel yumuşak karınlarına dokunacak demektir. Oksidantalizm akademik dünyanın sınırları içerisinde gelişme imkânına da sahip değildir doğrusu; çünkü bugün öylesine bir atmosfer içerisinde yaşamakta-

⁷⁸ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 50.

⁷⁹ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 51.

⁸⁰ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 52.

⁸¹ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 52.

⁸² Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 29.

dır ki İslâm dünyası, böylesi bir atmosferde ilim adamlarının objektif davranmalarını bekleyemeyiz. Oryantalizmin de farklı sebeplerle objektif davranmadığı söylenebilir, ancak bu durum bizim de tarafgir davranmamızı haklı gösterebilir mi? Oryantalizm, Batı hegemonist ve kolonyal kültürünün edebî ve akademik eserlere yansımış yüzüye eğer, oksidentalizm Doğu'nun intikam arayışıdır. Oryantalizme karşı bir tepki veya tedavi arayışının değil, Batı'nın Doğu'yu bir buçuk asırdır 'seni biliyorum, bildiğim için de güçlüyüm, güçlü olduğum için de sen benim bilgimin bir ürünüsün' formülasyonu ile tavsif etmesine karşılık –tavsifin bilgi kâinatında bir yaratma eylemi olduğunu hatırlatalım– Doğu'nun Batı'ya edebî ve akademik yazınının 'konusu' haline getirme çabasının ürünü olan oksidentalizm, Doğu bilgisi için bir 'intihar saldırısı' görünümü vermektedir. Entelektüel bilgi, gücün elde edilmesi veya güce hizmet etmek amaçlı olarak kullanıldığı her durumda intihar etmektedir zira...⁸³ Buna bağlı olarak oksidentalizmin en büyük handikabı, eleştirmiş olduğu oryantlizmin külleri üzerinde serpilip boy atmasıdır. Oksidentalist söylemi doğuran tarihsel bilinç, bizzat oryantlizt söylemin ve modernliğin oluşturduğu yeni epistemik düzlem ve kavramlar dünyasıyla ilgilidir. Bu sebeple oksidentalizm Doğu'nun Batı üzerinde bir söz merkezli söylem geliştirmesinden öte gidemeyeceği gibi her iki söylemin farklı varoluşsal koşulların ürünü oldukları hakikatini de ortadan kaldırmayacaktır.⁸⁴

Bugün oksidentalist söylemlerden bahis açanların neredeyse kaçınılmaz bir biçimde oryantlizt söylemleri merkeze alarak kendi konumlarını biçimlendirmeleri, oryantlizmin ön aldığı bir mecburi konumdan kaynaklanıyor da değildir. Esefle belirtmek gerekir ki, oryantlizmin sağladığı muazzam ilerleme ve arkasına aldığı siyasî güç, kendi konumumuzu da onları merkeze alarak belirlemeyi gerekli kılıyor. Bu da tersinden okunduğunda aslında bir başka oryantlizt durum gibi gözüküyor. Oryantalizm Batı tarafından Doğu'nun Doğululaştırılması iken oksidentalizm, Doğululaştırılmış Doğu gözlüğünün sisli camlarından bir Batı okuması yapmayı tasarlıyor.

Hanefî'nin ısrarla üzerinde durduğu bir konu olarak 'ben' ve 'öteki' ayrımlarının Kuran/İslâm nokta-i nazarından pek makbul olmadığını belirtmek zorundayız. Her ne kadar Hıristiyanlık (!) ve Yahudilik (!) gibi temel dinî metinlerini muhafaza edememiş din mensuplarının bir 'öteki' algısına sahip olması mümkünse de yaratıkların tamamını Allah'ın mahlûku olarak gören, esfel-i safiline düşme potansiyeline rağmen vahyine mühatap kılan bozulmamış Kitap'ın sahiplerinin kendi inançları dışındakilere 'öteki' tanımlamasında bulunmaları doğru olmasa gerektir. Buna 'vasıfsal' olarak 'öteki' dense de, 'ontolojik' anlamda bir

⁸³ Alaaddin Yalçınkaya, "Oksidentalizm veya Garbiyatçılık", Vatan, 10 Ağustos 2006.

⁸⁴ Arlı, Oryantalizm Oksidentalizm, s. 61, 62, 65.

'öteki'⁸⁵ oluşturmak, bize göre mümkün değildir. 'Vasıfsal' anlamda 'ben' ve 'öteki' ise hayatın her alanında vardır. Dolayısıyla aynı coğrafyada yaşayanlar, aynı inancı paylaşanlar, aynı ata-anadan olanlar ve hatta aynı çatı altında yaşayanlar arasında bile bir 'ben' ve 'öteki' ayrımı her zaman için söz konusudur. Özellikle günümüzde var olan uluslar arası ilişkiler dikkate alındığında, görelî olan bu durumun bir model oluşturacak şekilde net sınırlarla tayin edilmesi, 'muhâli imkân dairesine çıkarma çabası'ndan başka ne olabilir ki? Oysa Hanefî'nin söylemi dikkatle okunduğunda, buradaki 'öteki' kavramının, tam olarak düşman prototipi içerisine yerleştirilmiş bir düşünceyi beslediği ve bize her zaman ve zeminde kullanabileceğimiz bir enstrüman sunmaya çalıştığı görülmektedir.

Hanefî'nin oksidentalizmi, her ne kadar bütün bir üçüncü dünya ülkelerinin mücadelesi olarak şekilleniyor olsa da büyük oranda Arap-İslâm topluluklarını bu oluşumun kaynağı olarak göstermektedir. Doğrusu içinde yaşadığı coğrafya göz önüne alındığında bu yaklaşımını gerekçelendirme imkânı da vardır; ne var ki oryantalizm dediğimiz şey, doğuşu ve şekillenışı itibarıyla Arap-İslâm dünyasından ziyade Türk-İslâm dünyasını (Osmanlı'yı) hedef alır ve Osmanlı'yı dışlayan bir düşüncenin oksidentalizme alternatif olarak gösterilmesinin gerçekle en ufak bir ilgisi yoktur. 16. yüzyılın ilk yarısında Habsburglara karşı mücadelesinde Osmanlı devletinin ittifakına büyük önem veren Fransa Kralı I. François, 1536'da *College Royal*'da (bugünkü adıyla *College de France*) Doğu dillerinin okutulmasını emretti ve Doğu yazmalarının *Bibliothèque Royal*'de (bugünkü *Bibliothèque Nationale*) toplanması kararlaştırılmıştı ki, bu kurum Fransa'da oryantalizmin başlangıcı sayılır. Aynı şekilde 1795'te açılan Doğu Dilleri Okulu ve buna bağlı olarak daha sonra açılan enstitüler oryantalizmin doğuşunu hazırlayan yerlerdir.⁸⁶ Buralarda Osmanlı etkisinin olduğunu dikkate almamak bilimsel açıdan ciddi bir eksiklik olup tarihsel verilerle de örtüşmez.⁸⁷ Hanefî'nin hiç değinmediği, hatta oksidentalist söylemin hareket noktalarından birisinin Devlet-i Aliyye'nin baskıcı bukağısından kurtulmak olduğunu söylediği satırlar, aynı zamanda kendi projesinin büyük bir eksiğine de işaret eden satırlardır.

Hanefî, tıpkı Said'de görüldüğü ve eleştirildiği gibi,⁸⁸ Foucault'dan mülhem bir söylem oluşumuyla Batı'yı oluşturan 'iktidar söylemleri'ni deşifre eder tarzda bir Batı söylemi geliştirmedikçe oksidentalizmin başarıya ulaşamayacağını söy-

⁸⁵ Yavuz, Şevket, İslâm'ın Ötekileştirmeye Meydan Okuması veya "Ontolojik Öteki"den "Vasıfsal Öteki"ne İntikalin Macerası, basılmamış tebliğ, Kuran'ın Farklı İnanç mensuplarına Yaklaşımı Sempozyumu, Konya, 12-13 Mayıs 2006.

⁸⁶ İnalçık, Halil, "Hermenötik, Oryantalizm, Teoloji", Doğu Batı Düşünce Dergisi, yıl: 5, sayı: 20, Ankara, 2002, s. 26.

⁸⁷ Çırakman, Aslı, "Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi", Doğu Batı Düşünce Dergisi, yıl: 5, sayı: 20, Ankara, 2002, s. 186.

⁸⁸ İbn Warrâq, "Said ve Saidçiler ya da Üçüncü Dünya Entelektüel Terörizmi (tr. Kemal Atakay)", Cöğito, sayı: 37, İstanbul, 2003 (Yazı internetten indirildiği için sayfa numarası verilememiştir. F.A.P.).

lemektedir. Dolayısıyla Batı'yı Batı yapan nesne ve de tabii olguların varlığını da inkâr etmekte ve bu söylem üzerinden inşa ettiği Batı eleştirisiyle objektif bir oksidentalizm inşa edilebileceğini vehmetmektedir. Oksidentalizmin bir söyleme dönüşmesi, beraberinde bazı tehlikeleri de getirebilir. Söylem zamanla tam da oryantalizmde eleştirilen bir düzeye inerek Batı'yı tanımaktan çıkıp tanımlamaya dönüşebilir. O zaman oksidentalizm, Batı'yı Batılılaştırmaya başlar ki, reel olmayan mevhum ve kurgulanmış Batı, Hanefî'nin hayalini kurduğu hesaplaşmanın eli kolu bağlanmış dövüşçüsüne dönüşür. Yine oryantalizmi bir tür metinler üzerinden Doğu'nun inşa edilmesi olarak görürsek, bu sefer aynı inşa Batı için söz konusu olur. Bu inşanın da gerisinde yatan gizli emel, aslında Batı'nın bir inceleme objesi olarak değerlendirmesinin son kertesinde Batı'nın Doğu tarafından yönetilmesiyle alınacak rövandır. Öte yandan bu tür bir okuma, reel Batı ile metinsel Batı arasındaki bir benzerliğin de önemsiz olduğu anlamına gelir; çünkü kuracağınız metin kendi iç bütünlüğünü sağlıyorsa problem yoktur.

Hanefî'nin *Mukaddime fi İlmi'l-İstiğrâb* adlı kitabında Amerika unsuruna pek fazla işaret bulunmayıp daha çok Avrupa'yı nazar-ı itibara aldığı görülür. Aynı şekilde Doğu derken yer yer Uzak Doğu'ya atıflarda bulunsa da, genel olarak Doğu ile kastının Arap-İslâm coğrafyasının yer aldığı Orta Doğu olduğu açıktır. Oysa bugün gücün Avrupa kıtasından ziyade Amerika'ya kaydığı, Amerikan gücünün Avrupa'dan farklı olarak felsefe ağırlıklı olmadığı bu çalışmada değinilmeden geçilmiş önemli bir konudur. Bununla birlikte yakın zamanlarda verdiği demeçlerde Hanefî'nin Amerika etmenine dikkat çektiği görülmekte,⁸⁹ bu açılışla da kitabında eksik bıraktığı bu hususu tamamlamaktadır.

Dikkatimizi çeken bir husus Hanefî'de ve aslında tüm ideolojik okumalarda öne çıkan şu yadsımacı eğilimdir. Bu eğilim sürekli olarak mevhum bir düşman üretmekte ve kendi toplumsal çöküşünün temellerini kendinde aramak yerine bu düşmana mal etmektedir. Buna göre 'muhteşem Doğu' tahtını terk etmek zorunda kaldı ise bunda 'sömürgeci, ikiyüzlü, zalim ve zorba Batı'nın büyük payı vardır. Siyonistler ve Hıristiyanlar el birliği yaparak Batı'yı -özelde İslâm dünyasını- bugünkü içler acısı duruma sokmuşlardır. Doğu'nun bu çöküşte sanki hiç rolü yokmuş, sanki kendisi hiç yanlış davranmamış, sanki tembellik yapan o değilmiş gibi bir tavır takınılmaktadır.

Hanefî'nin Doğu-Batı karşılaştırmalarını o kadar ileri götürmesi de tarihî gerçeklerle örtüşmez; çünkü o zaman sanki ilk tercüme hareketleri ile birlikte bilinçli gard alımların yaşandığı bir Doğu-batı mücadelesi ortaya çıkar. Bütün iyi niyetimize rağmen bu kadar eskiye dayanan bir oryantalizm ya da oksidentalizm söylemi görme imkânına sahip olmadığımızı belirtmeliyiz. İki medeniyetin birbi-

⁸⁹ Hanefî, "İslâm ve Batı: Çatışma mı Diyalog mu (tr. Ali Kaftan)", *Cogito*, sayı: 40, İstanbul, 2004, s. 269.

rini yokladığı dönemleri bilinçli bir Doğu-Batı karşılaşması olarak görmek, yalnızca öyle görmek istediğimiz için ürettiğimiz bir resimdir.

Hanefî'nin bir inceleme objesi olarak görmek istediği Batı, gerçekten incelemeye müsait yekpare bir blok olarak görülemeyecek kadar karmaşık bir yapıda olduğu gibi, bu objeyi laboratuara koyacağını iddia ettiği Doğu da reel bir Doğu değildir. Ellerinde likörler ve şarap kadehleri olan Orta Doğulu diplomatları⁹⁰ Avrupalıdan farklı kılan nedir? Bu toptancılığın, tüm dayanılmaz cazibesine rağmen, gerçekçi olamayacağını gösteren önemli örneklerden biri, Batı'da yaşayan ve Batı'ya karşı tavır koyan Batılı bilim adamları olduğu kadar İslâm'a sıcak bakan Batılı entelijansiya ve bir de bugün o topraklarda yaşayan milyonlarca Müslüman'dır. Hatta Avrupalıların Avrupalı olmak gibi bir dertlerinin söz konusu olduğu bile tartışılabilir. Bugün sokaktaki vatandaş bir Alman, bir İspanyol, bir İtalyan olarak yaşamayı; Avrupalılık konusunu ise politikacılara havale etmeyi daha uygun bulmaktadır. Avrupalılık bir bilinç halinden ziyade bir menfaatler ortaklığı haline gelmiştir.⁹¹ İmgeler üzerine kurulmuş ideolojik söylemin tüm naifliğini yansıtan oksidentalizm, daha kuruluş aşaması itibarıyla tanımlamalar üzerinden hareket eden bir söylem görüntüsündedir. Dolayısıyla bu söylem oksidentalizmi olabildiğine basit bir kurguya mahkûm etmektedir. Zaten Hanefî'nin akademik bir çalışmadan çok ideolojik ve politik bir deneme tarzında yazdığı eser, incelediği konunun sığılığı kadar sığ bir dile sahiptir.

Hanefî'ye göre kimi zaman kadim, kimi zaman Batı mirasına müracaat etmenin iki ileri bir geri yürümeye benzediği söylenerek oksidentalizme bir eleştiri yöneltilebilir; ancak bu doğru değildir. Bir defa iki olguyu birbirine muhalif görmek hem doğru değildir, hem de bilimsel değildir. Moderne çağrı, muasırlaşmanın ve bugüne adapte olabilmenin gereğidir. Öte yandan kadime çağrı, asalet çağrı olduğu gibi özsel imkânlarla yaratıcı olabileceğimize de çağrıdır.⁹² Kaldı ki teknolojisine kapı araladığımız Batı'nın, istesek de istemesek de, bu teknoloji aracılığıyla kültür ihraç edeceği yönündeki endişeler de esas itibarıyla yersizdir. Hakikat şudur ki, uzun bir süreden bu yana İslâmcı kesimde teknolojinin düşünceden bağımsız olmayacağı şeklinde bir yaklaşım da vardır; ancak Hanefî bu eleştiriye oldukça zayıf addeder. Ona göre modernleşme denilen şey teknolojik transferler ile değil, kültürel birikimlerin intikali ile mümkün olmaktadır. Her ne kadar Doğu'da teknoloji bir tür siyasî, dinî, ahlâkî unsur olarak kullanılıyorsa da Batı'da durum tam olarak böyle değildir. Hatta Batı'da teknoloji özgürleşmenin, erkten ayrı hareket edebilmenin ve insan yaratıcılığının sınırsızlığının bir göstergesi olarak görülür. Teknoloji ancak ticari bir enstrüman olarak değerlidir. Dolayısıyla

⁹⁰ Hanson, David, "Occidentalism the False West", <http://www.victorhanson.com/articles/hanson051002.html>, 08.02.2007.

⁹¹ Adanır, Oğuz, "Occidentalisme", Doğu Batı Düşünce Dergisi, yıl: 4, sayı: 14, Ankara, 2002, s. 97-98.

⁹² Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 68-69.

konu, eleştirilerde abartıldığı kadar tehlikeli değildir. Hem Batı teknolojisini yalnızca Batı tarafından gerçekleştirilen bir olgu olarak değerlendirmek de doğru değildir. Aksine asırlar boyu ortak beşer aklının ürettiği bilgilerin bugün Batı dünyasında teknoloji olarak somutlaşmasıdır söz konusu olan.⁹³

Bir başka eleştiriye göre oksidantalizm bir ilimden çok ideoloji, akıldan çok bir duygudur. Hanefî'ye göre aslında hata, bugün var olan siyasî dili oksidantalizm olarak görmekten kaynaklanmaktadır. Oysa Doğu'daki her siyasal söylem oksidantalizm olmadığı gibi, bu siyasal söylemlerin bilimsel bir dil haline dönüşme imkân ve ihtimali de göz ardı edilemez. Oksidantalizm işte bu noktada devreye girecek ve asla 'öteki'ne saldırma, onunla didişme anlamına gelmeyecek olan bir eylemliliktir. Bunlar bazen söz konusu olsa da zamanla oksidantalizm, uygarlık krizini çözmede ayakları yere basan bir disiplin haline dönüşecektir.⁹⁴ Nitekim bazıları oksidantalizmin, Yuhanna'nın düşüne benzer bir düş gibi, üçüncü dünya ülkelerinin uygar ülkeler katarını yakalama hayalleri olduğunu iddia edebilir; ama Hanefî'ye göre bunda da kınanacak bir yön yoktur; çünkü Batı'nın kendisi de herkesin bir zamanlar hayal olarak baktığı hedeflere bugün gelmiştir. Dolayısıyla bunlara düş diyenler, bu düşün gerçekleşmeyeceğini hangi bilimsel delile dayanarak söylemektedirler?⁹⁵

Batı'yı tam olarak kavrama ve hazmetmenin imkânsız olduğu da söylenebilir. Evet, bu itiraz haksız bir itiraz değildir doğrusu; ancak Hanefî'ye göre oksidantalizmin böyle bir amacı yoktur. O, Batı'nın tamamen ihata edilemeyeceğinin, en azından şimdilik, farkındadır. Zaten bu sebeple oksidantalizmin, Batı'yı hisse hisse ele alıp incelemesi gerektiğini ifade etmektedir. Nihayet Batılılar da medeniyetlerini çeşitli dönemlere ya da fikrî yapılar bölerek incelemektedirler. Örneğin bir Rus olan Soloviev (1853-1900), '*Batı Felsefesinin Krizi*' adlı kitabını henüz 21 yaşını aşmamışken yazabilmiştir. Ortada yapılması gereken bir şey varsa, üstesinden gelinmesi için işe bir yerden başlamak gerekmektedir.⁹⁶ Ne var ki Hanefî, söyleminin genelinde hep olumlu Doğulu yazarlar tipi çizirken konu Batı'ya gelince nedense olumsuz yazılara vurgu yapmaktadır. Örneğin, en basitinden Seyyid Kutub'un Batı eleştirisi, tüm aktüelliğine rağmen ne yazık ki objektif değildir ve bu da bize Batı'nın, Hanefî'nin zannettiğinin aksine, kolay kolay objektif bir okumaya tabi tutulamayacağını göstermektedir.

Oksidantalizme yöneltilecek eleştirilerden bir diğeri; felsefe, din, bilim vb. konularıyla muazzam bir bütün olan Batı'nın yerel kültür dolayımıyla nasıl incelenebileceğidir; çünkü hacimce en küçük bir bilimsel kürsünün dahi onlarca alt branşı olabilmektedir. Hâl böyle olunca, tüm bunları oksidantalizmin inceleyebi-

⁹³ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 70-71.

⁹⁴ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 71.

⁹⁵ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 72-73.

⁹⁶ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 73-74.

leceğini söylemek çok da makul görünmemektedir. Hanefî burada oksidantalizmin can damarını gözler önüne seren bir cevap verecektir. Ona göre oksidantalizm kısa süreli ya da kısır bir çalışma olmaktan çok daha fazlasını ifade eder. Bu bir medeniyet projesidir ve bu projede bilgilendikçe, yol aldıkça çok büyük açılımlarla karşı karşıya kalacağımız kesindir. Benzer bir durumu geçmişte yaşayan ve yaşatan atalarımız, Batı'yı kendi ilerleme ve rönesans projelerinde bir tecrübe olarak görmüş ve benzer tecrübelerin İslâm dünyasında gerçekleştirilmesinde önyak olmuşlardı. Yunan'ın dinini kabul etmemiş, ancak felsefelerine sonuna kadar kucak açmışlardı. Dolayısıyla oksidantalizm, her konuyu farklı farklı kategorilere ayıracak ve bu kategorilerde yer alan disiplinleri, düşünceleri ve konuları muhtevasına göre ele alacaktır.⁹⁷ Hanefî'ye göre burada şu tür bir itiraza da mahal yoktur: Kadim düşüncede büyük ölçüde rol oynayan şey tercümelereydi, o halde bugün de önerilen bu mudur? Doğrusu o bunu kabul etmez; çünkü ona göre tercüme hareketleri bir asır kadar sürmüş olsa da ondan sonra özgün eserlerin telif edildiği bir döneme tanık olunur. Bununla birlikte tercümelemin en önemli katkısı olan İslâm dünyasını felsefe ile tanıştırmaları Hanefî'ye göre son derece önemlidir ve bugün de medeniyet bilinci oluşturmadaki en önemli katkı felsefeden gelecektir.⁹⁸

Hanefî Batı toplumunun yekpare olmadığını; kapitalizm, sosyalizm, sınıf çatışmaları gibi bazı hususlar üzerine bina edildiğini, dolayısıyla Batı'nın bir bütün olarak hazmedilmesinin mümkün olmadığını öne süren düşünceyi haksız bulmaz. Ancak, der Hanefî, her Batılı oluşumun temel paradigmaları söz konusudur ki, bu paradigmlar bilindiğinde Batı'nın her yapısını ayrı ayrı tanımaya gerek kalmayacak biçimde Batı hazmedilebilir. Örneğin, sosyalizm ya da kapitalizm ayrı oluşumlar gibi görünse de egemen ve baskıcı olmaları, bir zamanlar muhalif söylemken daha sonra hâkim söylem konumuna geçmeleri, onlardaki ortak yönü gösterir. Dolayısıyla hâkim ve muhalif söylemler gerçeği⁹⁹ kavranıldığında, bu oluşumların da farklı konumları hakkında bilgi sahibi olunacaktır. Zaten bilim, cüz'iyâtın nakzedemeyeceği genellemelere ulaşmak yönünde faaliyet gösterir. Buna bağlı olarak oksidantalizm bir tek üsluptan çok daha fazlasına muhtaçtır. Bu noktada bize yardımcı olabilecek en büyük unsur kadim ve modern tecrübelerimizdir.¹⁰⁰

Hanefî'nin 'Batı bilinci' dediği şeyin de herkes tarafından kabul edilmediği, böyle bir ifadenin altında nelerin toplanabileceğinin meçhul olduğu düşünülebilir;

⁹⁷ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 75.

⁹⁸ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 76.

⁹⁹ Hanefî, Humûmu'l-Fikr ve'l-Vatan: et-Türâs ve'l-Asr ve'l-Hadâse, I-II, Dâru'l-Ma'rîfeti'l-Câmiyye, Kâhire, 1997-1998, I, 361-37.

¹⁰⁰ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 76-77.

nihayet bugün Batı dediğimizde birbirinden çok farklı olguların bir arada olduğu bir Batı kastedilmektedir. Hâl böyle olunca 'Batı bilinci' incelemesi bir ütopya olarak kalacaktır. Hanefî'nin bu eleştirinin karşı tarafında olduğu görülmektedir, çünkü onun oksidentalizm ile kastı, bir olaylar tarihi yazmak değildir. Maksat, Avrupa projesini oluşturan bir Avrupa bilinci ünitesini ortaya çıkarmaktır.¹⁰¹

Oryantalizmin başansındaki muazzam gücün, önemli ölçüde sırtını yasladığı emperyal hareketlerden geldiği iddia edilmektedir. Peki, oksidentalizmin böyle bir şansı var mıdır? Bu tür bir harekete sırtını dayayan oksidentalizmin makul ve herkes için faydalı bir neticeyi tevlit etmesi mümkün müdür? Kanaatimizce bu iddia tam olarak doğru değildir; çünkü kolonyal hareketlerden çok daha önceleri, birçok Hıristiyan papaz misyonerlik amacıyla uzak ülkelere seferler düzenlemişti. Bu insanların samimî çabalarını emperyal bir niyete mal etmek, herhalde doğru olmasa gerektir. Bununla birlikte bir süre sonra misyonerlik faaliyetlerinin ya da oryantalizm araştırmalarının önemli ölçüde emperyal niyetlerle örtüştüğü de inkâr edilemez. Dolayısıyla bugün ne tam olarak Batı dünyasının, ne de neredeyse tamamen Doğu'nun sıcak bakmadığı bu tür faaliyetlerin, bu sefer tersinden bir kurguyla oksidentalizmden gelmesi elbette kabul edilemez. Bu hem çabalarımızı samimî olmaktan çıkarır, hem de çok iddialı bir şekilde dile getirdiğimiz objektiviteden eser kalmaz.

İster kabul edelim ister kabul etmeyelim, oksidentalizm kaçınılmaz olarak Batı'yı merkeze alan bir okuma olacaktır. Yerine göre oryantalizme zıt olduğu söylenen oksidentalizmin, oryantalizme benzer bir yolla 'öteki'leri evvela tanıması ve daha sonra tanımlaması her şeyden önce silm/barış temeli üzerinde şekillenen İslâm ile bağdaşmaz. Bugüne kadar Batı dünyasından gelen her türlü tahrike rağmen (unutmayalım ki Batı sürekli olarak hayatımızın her alanında modern olanla ilgilenmemiz gerektiğini telkin edip durmaktadır) İslâm dünyasında Batı'ya karşı bilimsel anlamda bir oksidentalizmin gelişmemiş olması, muhtemelen Müslümanlardaki bu kuşatıcı kültür arkaplanı sebebiyledir. Müslümanların güçsüz olduğu bu dönemde oksidentalizm yapmaya istekli olmamalarıyla güçlü oldukları dönemde ne oryantalist, ne de oksidantalist bir çaba içerisinde olmamaları, 'öteki' denilen başkalarına bakış açılarıyla yakından ilgilidir. Bu sebeple geçmiş dönemde ulemanın İslâm dünyası dışında kalan coğrafya veya kültürleri tanıma biçimindeki çalışmalarını bu adlarla nitelendirmek hem insafsızlık olur, hem de tarihî hakikatlerle örtüşmez.

Oksidantalist söylem, bir açıdan bakıldığında ırkçı bir söylem olarak da nitelendirilebilir; çünkü dünyayı kamplara bölerek okumayı öngörür. Karşıtlıklar oluşturarak bir dünya kurmak fikri İslâm geleneğine yabancıdır. Ali Bulaç'ın şu

¹⁰¹ Hanefî, Mukaddime fi İlmi'l-istiğrâb, s. 77.

sözlerine hak vermemek mümkün değil: "Batı'ya Batı olması hasebiyle karşılık içinde olmak, en hafif tabiriyle irkçiliktir ve bu yüzden bizi kültürel irkçilikten hareket ederek resmeden ve resmettiği tabloya göre kendimizi algılamamızı amaçlayan oryantalizme karşı oksidentalizmi dahi anlamlı, hatta meşru saymış değilim... Kendini ötekinin karşıtlığı üzerinden tanımlamak ve konumlandırmak hastalıklı bir kimliğe yol açar. Ma'rifetünnefs, Ma'rifetülhalk ve Marifetullah'a sahip Müslümanlar ne dün ne bugün 'öteki karşıtlığı' üzerinden bir kimlik tanımlaması yapmadılar. Bu, bizim referans çerçevemizde ve düşünce geleneklerimizde olmayan bir kavramsallaştırma. Bize göre 'öteki' bütün insanların düşmanı olan Şeytan'dır ve biz onun içimizde yuvalanmış olan ajanı rolündeki nefsimizin (nefs-i emmâre) gayri meşru istek ve tutkularıyla mücadele ederiz. 'Öteki' vardır, onunla muahede yapar, bir arada yaşarız."¹⁰² Dolayısıyla doğu-batı ayrımları sanal ayrımlardır.¹⁰³ Gerçek şu ki bizim medeniyet algımız coğrafyalara ya da etnisitelere bağlı değildir. Yeryüzünün tamamı biz mescit kılındığı gibi,¹⁰⁴ Doğu da Batı da Allah'ın olup yüzümüzü her nereye dönersek dönelim orada vechullah vardır.¹⁰⁵ Hikmet bizim yitik malımızdır; nerede bulursak alırız.¹⁰⁶

Hanefî her ne kadar oksidentalizmi ters bir oryantalizm olmaktan kurtaracak önlemlere ve bunun böyle olmadığını iddia eden söylemlere sahip ise de, oksidentalizmin ters bir oryantalizm olmasının önünde subjektif beşerî tedbirler dışında neredeyse hiçbir tedbir gözükmektedir. Bir defa Müslümanların bugünün kurucu öznelere olduğunu söyleme imkânımız yoktur, ancak Batı'nın tarihin aktif öznesi ve hatta tarihin kurucusu olduğunu söylemek için yeterince delile sahibiz. Öte yandan Hanefî'nin sıkça işaret ettiği kimlik probleminin üstesinden gelmek için ne gibi bir yol izlenmesi gerektiği konusunda bile Müslümanlar arasında ittifak yoktur. Hanefî'nin İslâm dünyasında özgür ortamların temini için vazgeçilmez bir düzen olarak gördüğü laiklik, İslâm dünyasının kahir ekseriyetinde bizzat Müslümanlar tarafından dışlanmaktadır. Japonya örneğinde olduğu gibi modern ile geleneği bir arada yaşatabilecek bir sekülerizm uygulamasının, kamusal alandan talepleri olan bir dine mensup Müslüman ülkelerde ne kadar uygulanabilir olduğu tartışmalı iken; genelde Doğu, özelde İslâm dünyasında gerçekleştirilmesi düşünülen devrimi Hanefî, hangi halk desteği ile yapacaktır?

Oksidentalizmin önemli bir açmazı, Arkoun'un tabiriyle 'düşünülmemiş' ve 'düşünülemez'in¹⁰⁷ alanlarını genişletmesi, kör noktalar üretmesidir. Dolayısıyla

¹⁰² Bulaç, Ali, "Yorum: Batılı Kimlik İslâmsız Olmaz mı?", Zaman, 09 Mart 2007.

¹⁰³ Alatlı, Alev, "Doğu-Batı, İçi Boş Bir Tasnif", Doğu Batı Düşünce Dergisi, yıl: 1, sayı: 2, Ankara, 1998, s. 85-86.

¹⁰⁴ Müslim, "el-Mesâcid", 1.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/115

¹⁰⁶ İbn Mâce, "el-Hikme", 15.

¹⁰⁷ Muhammed Arkoun, el-Fikru'l-İslâmî: Kırâe İlmiyye (tr. Hâşim Sâlih), Merkezu'l-İnmâ el-Kavmî - el-Merkezu's-Sekâfî el-Arabî, 2. bs, Beyrut, 1996, s.17-18; Kur'an Okumaları (tr. Ahmet Zeki Ünal), İnsan, İstanbul, 1995, s.49; "el-Türâs: Muhtevâhu ve Hüviyyetüh- İcâbiyyâtühü ve Selbiyyâtühü",

la bir imkân olarak görülen oksidantalizm, zihinleri örten bir perde olmaya adaydır. Tam da bu noktada, İslâm toplumları ciddi kanaat önderlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu kanaat önderleri belli bir çekim gücü ile Doğu ya da Batı'da çeşitli cazibe merkezleri oluşturabilirlerse, o zaman oksidantalizmin handikaplarından kurtulma imkânı olabilir. Bu açıdan Hanefî'nin de dikkat çektiği modernleşme yolundaki Malezya örneği ile seküler yapısı ve Doğu Batı arasında önemli bir durak olarak Türkiye ön plâna çıkabilir.

Oksidantalizm tartışmalarında gözden irak tutulmaması gereken bir husus da Batı'da kaleme alınan oksidantalist yazılarla Doğu'da ele alınan oryantalist yazılardır. Garip bir biçimde Batı, oryantalistlerinin yanı sıra oksidantalistlerine sahipken (Batı oksidantalizmi); Doğu da oksidantalistlerinin yanı sıra oryantalistler çıkarmaktadır (Doğu oryantalezmi). Bu açıdan bakıldığında, özellikle küreselleşmenin ezici dişlileri arasında yaşayan Doğu toplumlarının bu mücadelede sahaya yenik çıkmaları ihtimalinin diğer ihtimallerden daha güçlü olduğunu görmek içinse kâhin olmaya gerek yoktur.

Batı ile karşılaşmamızda her halükârda menfi etkilenmeler söz konusu olacaktır. Bu etkilenmeler kimi zaman güzel kokular satan bir attarın üzerine bu kokuların sinmesi tarzında olabileceği gibi bir baca temizleyicisinin is lekelerine bulanması tarzında kirlenmelerle de sonuçlanabilir; ancak tüm bunları bir yana bırakarak Batı'yı hazmetmeliyiz. Doğu Doğululuğunu, Batı da Batılılığını bırakmadan bu iletişim sağlanabilir. Karşılıklı hoşgörü çerçevesinde bunun sağlandığı asr-ı saadet, bu konuda bize ufuk açıcı prensipler sunabilir. Dünya ne zaman Ahmet Hamdi'nin 'Doğu'da Doğu'nun en iyisi, Batı'da da Batı'nın en iyisi bulunur' yaklaşımını öğrenirse, işte o zaman oryantalist ve oksidantalist yanılığın, bu arada da bu yaklaşımların ürünü olan Bush'lar ve Saddam'lardan kurtulacaktır...¹⁰⁸

Özetle ifade etmek gerekirse, Batı'nın bizlerde bırakacağı menfi tesirleri bir tarafa bırakıp, Batı'yı bir bütün olarak hazmetmemiz gerektiği izahtan varestedir. Kendimize özel şartlar vs. ileri sürerek bu durumu ötelemeye lüksümüz de bulunmamaktadır. Kim bilir belki de bizim Batı batı diye peşinden koştuğumuz dünya, aslında Doğu'nun mefluç mafsallarının sıhhat bulmuş halidir? Kim bilir, belki de Batı, aslında sadece tashih edilmiş Doğu'dur.¹⁰⁹ O halde coğrafyaların ya da coğrafyalarla özdeşleşmiş medeniyetleri dışlamak yerine nasıl ilişkiler kurulması gerektiğini araştırmak daha akıllıca olacaktır. Bugün Batı'yı bilimsel bir gözle ele alıp değerlendirebilecek ciddi müesseselere ihtiyaç vardır. İslâm dünyasının

→

(et-Türâs ve Tehaddiyâtü'l-Asr fi'l-Vatani'l-Arabî "el-Asâle el-Muâsıra" adlı toplantıların kitabı içinde), Organizasyon: Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2. bs, Beyrut, 1987, s.166-167.

¹⁰⁸ Kerim Balcı, "Oksidantalizm ve Irak Savaşı", Zaman, 07 nisan 2003.

¹⁰⁹ Kılıçbay, Mehmet Ali, "Fakir Akrahanın Talihi", Doğu Batı Düşünce Dergisi, yıl: 1, sayı: 2, Ankara, 1998, s. 53.

dinamik bir ülkesi olan Türkiye, geçmişten tevarüs ettiği mirasın ağırlığı ve sorumluluğunu da göz önüne alarak, bu konuda ciddi adımlar atmalıdır. Batı'yı tanımanın bir ön adımı olarak değişik kurumlar bir araya getirilerek büyük bir oksidantalist araştırmalar merkezi kurulabilir. Diyanet İslâm Araştırmaları Merkezi ve bu merkez tarafından neşri devam eden *İslâm Ansiklopedisi*, belki de bu alanda ümit verici gelişmeler olarak görülmelidir. Beytü'l-Hikme'yi kuran zihniyetin bugünkü mirasçılarının, görkemli geçmişi yeniden tecrübe etmelerinin önünde kendi iradelerinden başka bir engelin bulunmadığını söylemeye bilmem gerek var mıdır?